

MARTA CĘKALSKA

Wojskowe Biuro Historyczne im. gen. broni Kazimierza Sosnkowskiego

Wkład Wojskowego Biura Historycznego w obchody stulecia powstania listopadowego

Abstract

This article presents the course and effects of the work that was produced by the Independent Department of Old Wars of the Military Historical Bureau to commemorate the centenary of the November Uprising. This work included material provided by the 5th Congress of Polish Historians in Warsaw and a special issue of *Przegląd Historyczno-Wojskowy* and important publications such as *The Guide to the Battlefields of the Polish-Russian War 1830–1831* (edited by Otton Laskowski, Warsaw 1931) and *Sources for the history of the Polish-Russian war 1830–1831*, Vol. 1–4 (ed. Bronisław Pawłowski, Warsaw 1931–1935).

Setna rocznica powstania listopadowego przypadała na okres, w którym II Rzeczpospolita wciąż znajdowała się w trakcie budowania i dojrzewania własnej państwowości, stawała także wobec wyzwania mierzenia się z przeszłością, uznawaną przez ówczesnych za czynnik istotny dla kreowania postaw patriotycznych i wspólnej tożsamości. Rocznicze wydarzeń, które zapisały się na kartach polskiej historii, bez wątpienia stwarzały warunki, aby podnosić pewne tematy, wyłaniać te, które są i będą uznawane za istotne, a także dawały pretekst do podejmowania przedsięwzięć daleko wykraczających poza okolicznościowe obchody. Wśród rozmaitych instytucji i osób, które angażowały się w poruszenie związane z uczczeniem okrągłego jubileuszu powstania listopadowego, przypadającego na rok 1930,¹ a także wojny

---

¹ Przykładowo we Lwowie zawiązano Komitet Obchodów Stulecia Powstania Listopadowego, którego efekty pracy zostały uwiecznione w publikacji okolicznościowej: *Powstanie listopadowe 1830–1831*, red. Marian Dziędzielewicz et al. (Lwów: Obywatelski Komitet Obchodu Stulecia Powstania Listopadowego we Lwowie, 1931). Więcej o różnych sposobach

polsko-rosyjskiej z lat 1830–1831, znajdowało się również Wojskowe Biuro Historyczne (WBH), w którego ramach organizacyjnych główny ciężar prac spadł na Samodzielny Referat Wojen Dawnych (SRWD).

Zagadnienie zaangażowania WBH w te obchody jest ciekawe przede wszystkim z dwóch względów. Po pierwsze, instytucja ta, powołana jako wojskowy organ badań nad historią głównie własnych wojen i wojskowości, wydaje się jedną z najważniejszych w II Rzeczypospolitej do prowadzenia badań nad wydarzeniami, w których czynniki militarne odgrywały pierwszoplanową rolę. Problematyka związana z powstaniem listopadowym powinna być znajdować się – i znajdowała – w obszarze zainteresowań Biura. Można zatem uznać, że aktywność WBH na tym polu stanowi w pewnym stopniu świadectwo jego roli jako oficjalnego organu Wojska Polskiego (WP) i państwa. Po drugie, znaczenie, jakie przypisywało kierownictwo WBH obchodom rocznicowym, należy łączyć również z pozycją samej instytucji, która dopiero co uległa znaczącym zmianom organizacyjnym. 28 czerwca 1927 r. rozkazem ministra spraw wojskowych doszło do reorganizacji dotychczasowego Biura Historycznego Sztabu Generalnego, które przekształcono w Wojskowe Biuro Historyczne.² Kierownictwo w osobie gen. bryg. Juliana Stachiewicza,³ jak i część personelu, pozostały bez zmian. Dążąc do skupienia całości badań nad historią wojen i wojskowości w ramach tej jednej instytucji, dokonano m.in. wydzielenia ze struktur Wojskowego Instytutu Naukowo-Wydawniczego (WINW)⁴ dotychczasowego

---

upamiętnienia jubileuszu wybuchu i walk powstańczych zob. Jolanta Załęczny, „Powstanie listopadowe w tradycjach patriotycznych II RP” w *Powstanie listopadowe 1830–1831. Dzieje – historiografia – pamięć*, red. Tadeusz Skoczek (Warszawa: Muzeum Niepodległości, 2015), 526–546.

² Wojskowe Biuro Historyczne – organizacja i skład osobowy (*Dziennik Rozkazów Ministerstwa Spraw Wojskowych* 10, nr 19 /1927/, poz. II.).

³ Julian Stachiewicz (ur. 1890 – zm. 1934) –, gen. bryg. W l. 1923–1925 był szefem Biura Historycznego Sztabu Generalnego (SG), ponownie na tym stanowisku od 1 X 1926 r. aż do śmierci. Więcej o gen. bryg. Stachiewiczu zob. Marta Cękańska, „Początki «Przeglądu Historyczno-Wojskowego» (1929–1939)”, *Przegląd Historyczno-Wojskowy (PHW)* 20 (71), nr 4 (270) (2019): 13–14; Arkadiusz Tuliński, „Oficerowie Biura Historycznego i Wojskowego Biura Historycznego w latach 1922–1939 (część 1)”, *PHW* 20 (71), nr 4 (270) (2019): 167–168; Piotr Kiliańczyk, *Julian Stachiewicz (1890–1934). Żołnierz i historyk* (Poznań: Wyd. Nauka i Innowacje, 2014).

⁴ Wojskowy Instytut Naukowo-Wydawniczy (WINW) został utworzony w 1920 r., choć początki działalności tej instytucji wojskowej sięgają roku 1917 i są związane z postacią Wacława Tokarza (do 1927 r. kierownika WINW), w 1934 r. został przekształcony w Wojskowy Instytut Naukowo-Oświatowy (WINO). Początkowo głównymi celami jego istnienia było uporządkowanie języka wojskowego, rozpoczęcie i rozpowszechnianie wyników badań nad wojskiem, w tym literatury fachowej, regulaminów, czasopism itd., wspieranie pracy wychowawczej i oświatowej w wojsku, a także nadzór nad archiwami, bibliotekami i księgarniami wojskowymi. Zarówno zakres kompetencji, jak i struktura WINW/WINO ulegały

Referatu Historyczno-Wojskowego, z mjr. Ottonem Laskowskim⁵ jako kierownikiem, i przeniesiono go do WBH jako SRWD, co oficjalnie miało miejsce 8 września 1927 r.⁶ Z racji tego, że wspomniane zmiany miały miejsce zaledwie trzy lata przed stuleciem insurekcji listopadowej – pierwszej nadchodzącej i dużej rocznicy – zadania związane z jej uczczeniem były planowane w zasadzie od początku funkcjonowania referatu wojen dawnych w WBH. Ponadto warto mieć na względzie, że w pierwszej połowie lat trzydziestych doszło do swoistej kumulacji rocznic ważnych z perspektywy dziejów polskiego oręża – oprócz powstania listopadowego były to wojna smoleńska⁷ i odsiecz Wiednia⁸.

Tematyka obchodu rocznic historycznych w II Rzeczypospolitej była podejmowana chociażby przez Jolantę Załęczny.⁹ Badaczka, omawiając szerze zagadnienie świadomości historycznej i jej kształtowania, przyglądała się również przedsięwzięciom podejmowanym z okazji stulecia powstania listopadowego w szerszym kontekście – na szczeblu lokalnym i państwowym, inicjatywom odgórnym i obywatelskim – wśród których wzmiankuje

---

zmianom na przestrzeni lat, przykładowo oprócz omawianego przeniesienia Referatu Historyczno-Wojskowego, podporządkowano szefowi WBH Centralne Archiwum Wojskowe, które przedtem również było częścią WINW. O początkach i celach działalności tej instytucji zob. *Wojskowy Instytut Naukowo-Wydawniczy. Sprawozdanie z czynności za lata 1918–1924* (Warszawa: Wojskowy Instytut Naukowo-Wydawniczy, 1925), 1–6.

⁵ Otton Laskowski (ur. 1892 – zm. 1953) – mjr WP. Oficer piechoty, w lipcu 1923 r. przeniesiony do korpusu oficerów administracyjnych do działu naukowo-oświatowego w WINW. W latach 1927–1939 kierownik Samodzielnego Referatu (od 1936 r. podniesionego do rangi wydziału) Wojen Dawnych WBH. Redaktor naczelny *PHW* w latach 1929–1939. W 1939 r. obronił pracę magisterską na Uniwersytecie Warszawskim (UW). Więcej o Laskowskim zob. Cękałska, „Początki,” 14–15; Tuliński, „Oficerowie Biura Historycznego i Wojskowego Biura Historycznego w latach 1922–1939 (część 2),” *PHW* 21 (72), nr 2 (272) (2020): 166.

⁶ Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego (dalej: CAW-WBH), Wojskowe Biuro Historyczne (dalej: WBH), sygn. I.341.1.2, Sprawozdanie roczne z prac Wojskowego Biura Historycznego za czas od lipca 1927 do czerwca 1928, Warszawa, 1 VII 1928 r., 53.

⁷ Tematyce tej była poświęcona seria tekstów Wacława Lipińskiego. Jej wykaz zob. Cękałska, „Początki,” 33–34, przyp. 98. W 2012 r. doczekały się one wznowienia jako monografia, zob. Wacław Lipiński, *Wojna smoleńska 1632–1634* (Zabrze–Tarnowskie Góry: Wyd. Infort Editions, 2012). Zdaniem Dariusza Kupisza współcześnie artykuły Lipińskiego nie straciły na wartości, wymagają jednak uściślenia wielu kwestii; Dariusz Kupisz, *Smoleńsk 1632–1634* (Warszawa: Bellona, 2017), 7.

⁸ W 1935 r. zeszyt 1 tomu 6 miał charakter rocznicowy, poświęcony nie tylko odsiecz Wiednia, ale ogólnie wojskowości za Jana III Sobieskiego. Zob. *PHW* 6, z. 1 (1935). W zbiorach CAW-WBH zachowały się liczne materiały zbierane na potrzebę badań nad tym tematem.

⁹ Jolanta Załęczny, *Tradycje patriotyczne elementem kształtowania zbiorowej świadomości historycznej w II Rzeczypospolitej* (Warszawa: Muzeum Niepodległości, 2017); Załęczny, „Powstanie.”

o wynikach pracy WBH. Ogranicza się to jednak wyłącznie do wymienienia tytułów dwóch publikacji przy okazji charakteryzowania wkładu historyków w obchody rocznicowe, bez jakiegokolwiek odniesienia do okoliczności ich powstania.¹⁰ Z drugiej strony w opracowaniach poświęconych działalności SRWD aktywność związana z tym jubileuszem została jedynie zasygnalizowana i nie doczekała się pogłębionych studiów.¹¹ Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie czynnego zaangażowania WBH¹² w rozmaite przedsięwzięcia, dla których impulsem była setna rocznica powstania listopadowego. Podjęłam próbę ustalenia, które z prac podjętych przez WBH faktycznie były związane z obchodami rocznicowymi, ich pomysłodawców, osób odpowiedzialnych za ich realizację, a także odtworzenia przebiegu prac. Podstawę źródłową dla tego zagadnienia stanowi zespół akt Wojskowego Biura Historycznego, przechowywany w Centralnym Archiwum Wojskowym Wojskowego Biura Historycznego, w tym m.in. zachowane sprawozdania roczne WBH i referatu oraz korespondencja mjr. Laskowskiego, a także publikacje, które były wynikiem omawianych prac. W układzie artykułu zdecydowałam się na podział tekstu na podrozdziały, ponieważ opisywane przedsięwzięcia były nierzadko realizowane równoległe, niektóre prace były obliczone na wiele lat, inne wchodziły w zwyczajny zakres obowiązków SRWD. Pozwala to również na dokonanie klasyfikacji omawianych przedsięwzięć jako prac własnych, przy których główny ciężar i odpowiedzialność spoczywały na pracownikach WBH, a także współpracę zewnętrzną.

Samodzielny Referat Wojen Dawnych Wojskowego Biura Historycznego

Wspominane zmiany organizacyjne w strukturach Biura są dla poruszanego tematu niezwykle istotne. Dzięki nim zdaniem gen. Stachewicza: „zostało zrealizowane skupienie w ręku Szefa Wojskowego Biura Historycznego całokształtu zagadnień z historii wojskowej w ramach wojska; ten stan w konsekwencji zmienił charakter Biura, zmuszając do objęcia zakresem pracy nie tylko czysto naukowej pracy, lecz również wszystkich tych poczynań wojska, które o historię

¹⁰ Załączny, *Tradycje*, 138–139; Załączny, „Powstanie,” 540–541.

¹¹ Zob. Cękalska, „Początki,” 31, 36 przyp. 114; Cękalska, „Działalność Samodzielnego Referatu (Wydziału) Wojen Dawnych Wojskowego Biura Historycznego w świetle planów pracy i sprawozdań z działalności w latach 1927–1939,” artykuł niepublikowany, przyjęty do druku, 2021, mps.

¹² Pominęłam bierne uczestnictwo w wydarzeniach oficjalnych, na które mogli być zapraszeni pracownicy Biura z racji pełnionych obowiązków służbowych.

w jakikolwiek sposób dotyczą [podkr. M.C.]¹³ Bez wątpienia projekty rocznicowe należały do takich poczynań, ale już na pograniczu wojska i środowiska cywilnego. We wstępie wskazałam, że prace te spadły na Samodzielny Referat Wojen Dawnych. Wynikało to z podziału kompetencji wydziałów i referatów Biura. Jako cezurę dla pojęcia wojen dawnych wskazywano wówczas dla historii ziem polskich okres do powstania styczniowego włącznie, z czasem rozszerzając pole badawcze o czas do wybuchu Wielkiej Wojny. Insurekcja z lat 1830–1831 wpisywała się zatem w obszar zainteresowań referatu kierowanego przez Laskowskiego.

Przygotowując się do przejścia z WINW, w którym na barkach mjr. Laskowskiego spoczywała także praca wydawnicza – co w WBH miało ulec zasadniczej zmianie – opracował on dla swojego referatu plan prac, którego realizacja była przewidziana na aż trzy lata: 1928–1931. Do planu tego szef Biura miał drobne uwagi, po których uwzględnieniu został uznany za obowiązujące wytyczne do pracy nad wojnami dawnymi.¹⁴ Warto wspomnieć w tym miejscu, to jak została sformułowana misja referatu, który miał zbierać i opracowywać materiały źródłowe i prace naukowe dotyczące wojen dawnych – w szczególności polskich – przy niezbędnej dla jej realizacji współpracy z instytucjami cywilnymi. Zauważano bowiem, że studia nad historią wojen i wojskowości były podejmowane jeszcze przed odrodzeniem własnego wojska i były kontynuowane przez środowiska akademickie. Aspekt współpracy i fakt, że SRWD nie funkcjonował w naukowej próżni, uwidacznia się w przedsięwzięciach związanych z omawianym problemem.

W trzyletnim planie pracy SRWD Laskowski, przy okazji charakteryzowania pracy nad wydawnictwami źródłowymi, wskazywał na potrzebę powstania wydawnictwa, w którym znalazłyby się materiały do wojny polsko-rosyjskiej z lat 1830–1831, a do realizacji tego przedsięwzięcia uznawał za konieczne pozyskanie do współpracy płk. w st. spoczynku dr. Wacława Tokarza.¹⁵ Widział to przedsięwzięcie jako część większej serii edycji źródeł

---

¹³ CAW-WBH, WBH, sygn. I.341.1.2, Sprawozdanie roczne z prac Wojskowego Biura Historycznego za czas od lipca 1927 do czerwca 1928, Warszawa, 1 VII 1928 r., 39. Pisownia we wszystkich cytatach została uwspółcześniona.

¹⁴ Ibid., 40.

¹⁵ Wacław Tokarz (ur. 1873 – zm. 1937) – płk piechoty WP, profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego (UJ) i UW, historyk wojskowości, w szczególności powstań narodowych. Między innymi organizator i pierwszy kierownik WINW. Więcej o Tokarzu zob. Piotr Bliński, *Wacław Tokarz 1873–1937. Historyk walk o niepodległość* (Kraków: Księgarnia Akademicka, 2018). Najważniejsze jego dzieła to: Wacław Tokarz, *Armja Królestwa Polskiego (1815–1830)* (Piotrków: Departament Wojskowy Naczelnego Komitetu Narodowego, 1917); Tokarz, *Bitwa pod Ostrołęką* (Poznań: Wielkopolska Księgarnia Nakładowa, 1922); Tokarz, *Sprzysiężenie Wysockiego i noc listopadowa* (Warszawa: Gebethner i Wolff, 1925); Tokarz, *Wojna*

pod nazwą *Monumenta militaria historica*.¹⁶ Rzeczywistość zweryfikowała później tak szerokie zamierzenia, niemniej do ukazania się niektórych omawianych w niniejszym dokumencie edycji źródeł faktycznie doszło – w tym obejmujących powstanie listopadowe. Na marginesie odnotować trzeba, że w tym samym dokumencie pisano o zamiarze powołania *Przeglądu Historyczno-Wojskowego* (PHW), który zaczął ukazywać się od 1929 r.¹⁷ W planie prac na rok sprawozdawczy 1928–1929 uwzględniono zadania dotyczące organizacji pracy nad zbieraniem i opracowywaniem do druku wspomnianych źródeł, a także podjęcie działań przygotowawczych do uczestnictwa w V Powszechnym Zjeździe Historyków Polskich, który miał odbyć się w Poznaniu w 1930 r., właśnie pod hasłem upamiętnienia powstania listopadowego. W sprawozdaniu obejmującym bezpośrednio okres przed rocznicą nocy listopadowej, tj. na rok¹⁸ od 30 czerwca 1929 r. do 30 czerwca 1930 r., Laskowski już na samym jego początku referował, że „główny nacisk w okresie sprawozdawczym położono na prace, związane ze stuletnią rocznicą powstania 1830/31 r.”¹⁹

---

polsko-rosyjska 1830 i 1831 (Warszawa: Wojskowy Instytut Naukowo-Wydawniczy, 1930). Ta ostatnia praca, której wydanie przypadło na setną rocznicę omawianego konfliktu, stanowiła poprawioną i uzupełnioną wersję wykładów Tokarza ze Szkoły Sztabu Generalnego z 1922 r., zob. Tokarz, *Zarys Historji wojny polsko-rosyjskiej r. 1831. Wykłady w Szkole Sztabu Generalnego w l. 1921/1922* (Warszawa: Główna Księgarnia Wojskowa, 1922). Więcej o dorobku tego autora dot. powstania listopadowego zob. Jerzy Maroń, „Wacław Tokarz jako badacz armii Królestwa Polskiego i powstania listopadowego,” w *Wacław Tokarz (1873–1937). Z Legionów Polskich na Uniwersytet Warszawski*, red. Tadeusz Paweł Rutkowski i Tomasz Siewierski (Warszawa: Wojskowe Centrum Edukacji Obywatelskiej, 2017), 111–145. Nie dziwi zatem, że Laskowski uznawał za konieczne nawiązanie współpracy właśnie z tym badaczem. Ostatecznie jednak nie doszła ona do skutku. W analizowanym przeze mnie materiale źródłowym nie natrafiłam na ślady korespondencji między Laskowskim a Tokarzem w tej sprawie, jego nazwisko nie padło również w protokołach z posiedzeń komisji zajmującej się wydawaniem źródeł do dziejów wojny polsko-rosyjskiej. Nieobecność ta wynika najprawdopodobniej z faktu, że w 1927 r. – a więc sprawa zupełnie świeża z perspektywy czasu, w którym Laskowski mógł sporządzić plan prac SRWD – Tokarz popadł w konflikt z Marszałkiem Józefem Piłsudskim i został zmuszony do przejścia w stan spoczynku i podjął pracę na UW.

¹⁶ CAW-WBH, WBH, sygn. I.341.1.522, Plan prac Samodzielnego Referatu Wojen Dawnych na trzecieletnie 1928–1931. Propozycje Kierownika referatu, [Warszawa], [1928 r.], b.p.

¹⁷ Ibid., sygn. I.341.1.2, Sprawozdanie roczne z prac Wojskowego Biura Historycznego za czas od lipca 1927 do czerwca 1928, Warszawa, 1 VII 1928 r., 55.

¹⁸ Rok sprawozdawczy obejmował okres od czerwca/lipca pierwszego roku do czerwca/lipca roku następnego. Konkretnie daty ulegały niewielkim przesunięciom na przestrzeni lat, dlatego w tytułach poszczególnych dokumentów wyraźnie wskazują, jaki okres obejmowało dane sprawozdanie.

¹⁹ CAW-WBH, WBH, sygn. I.341.1.522, Sprawozdanie z czynności samodzielnego Referatu Wojen Dawnych w W.B.H. za czas od 30 VI 1929 r. do 30 VI 1930 r., Warszawa, 24 VI 1931 r., b.p.

W tym miejscu należy podkreślić, że swoje zadania SRWD realizował przy zaangażowaniu skromnej, trzyosobowej obsady: mjr. Laskowskiego, kpt. Jana Giergielewicza²⁰ i dwóch pracowników cywilnych na etatach oficerskich – kpt. rez. Stefana Pomarańskiego²¹ i Stanisława Płoskiego.²² Personel ulegał jednak zmianie w omawianym okresie, bowiem 1 stycznia 1929 r. Pomarański został powołany z rezerwy do 36 Pułku Piechoty Legii Akademickiej, prowadząc jedynie w okresie przejściowym sekretariat PHW. Obowiązek ten przejął od niego kpt. Giergielewicz, który ponadto 1 marca 1929 r. został desygnowany na stanowisko kierownika Samodzielnego Referatu Archiwalnego²³ i wdrażał się do nowych obowiązków, obejmując faktycznie tę funkcję w grudniu tr. W celu usprawnienia prac nad wydawnictwem źródeł do wojny polsko-rosyjskiej 1830–1831 r. z początkiem tr. oddano do dyspozycji przewodniczącego komisji redakcyjnej, ppłk. dr. Bronisława Pawłowskiego²⁴, drugiego pracownika cywilnego referatu – Płoskiego. W ten sposób całość prac własnych SRWD spadła na jego kierownika, przez co mjr Laskowski nie znajdował już czasu na pracę badawczą.²⁵

Wszyscy pracownicy SRWD byli encyklopedystami, posiadającymi doświadczenie obejmujące prace administracyjne, wydawnicze, dydaktyczne

---

²⁰ Jan Giergielewicz (ur. 20 VI 1898 – zm. 7 IX 1953) – historyk, kpt. saperów WP. W wojsku od 1918 r. Encyklopedysta, zajmował się badaniami m.in. nad historią fortyfikacji i inżynierii wojskowej. Zob. Tuliński, „Oficerowie (część 2),” 165–167.

²¹ Stefan Pomarański (ur. 1893 – zm. 1944) – major WP, doktor nauk historycznych. Zob. Piotr Stawecki, „Stefan Pomarański,” *Polski Słownik Biograficzny (PSB)* 27, (1982–1983), dostęp październik 1, 2021, <https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/stefan-pomarański-1893-1944-major-historyk-wojskowy>; Cękalska, „Początki,” 18.

²² CAW-WBH, WBH, sygn. I.341.1.2, Sprawozdanie roczne z prac Wojskowego Biura Historycznego za czas od lipca 1927 do czerwca 1928, Warszawa, 1 VII 1928 r., 53. Stanisław Płoski (ur. 1899 – zm. 1966) – ppor. rez. WP, profesor historii, szef WBH Komendy Głównej ZWZ-AK. Od 1922 r. pracował w WINW, od 1928 r. referent w WBH, w 1932 r. uzyskał doktorat z historii pod kierunkiem Marcellego Handelsmana. Krzysztof Dunin-Wąsowicz, „Stanisław Płoski,” *PSB* 26, (1981), dostęp październik 7, 2021, <https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/stanislaw-ploski>.

²³ Podczas przekształcenia i reorganizacji WBH w 1927 r. ze struktur WINW wydzielono i przeniesiono pod zwierzchnictwo szefa WBH Centralne Archiwum Wojskowe (CAW), zmieniając jego nazwę na Archiwum Wojskowe. Referat, którego kierownictwo objął Giergielewicz, nosił w strukturze Archiwum numer III i był odpowiedzialny za akta operacyjne z okresu Polski niepodległej (od 1918 r.).

²⁴ Bronisław Pawłowski (ur. 1883 – zm. 1962) – ppłk WP, historyk i archiwista. Był pierwszym szefem CAW. W 1933 r. przeszedł w stan spoczynku, zajął się pracą dydaktyczną na UW. Zob. Agnieszka Zajas, „Bronisław August Pawłowski. W 125 rocznicę urodzin,” *Rocznik Archiwalno-Historyczny Centralnego Archiwum Wojskowego* 30, nr 1 (2008): 314–353..

²⁵ CAW-WBH, WBH, sygn. I.341.1.522, Sprawozdanie z czynności Samodzielnego Referatu Wojen Dawnych W.B.H. za czas od 30 VI 1928 r. do 30 VI 1929 r., [Warszawa], [30 VI 1929 r.], b.p.; Tuliński, „Oficerowie (część 2),” 166.

czy archiwistyczne, a ich zainteresowania naukowe obejmowały m.in. zagadnienia związane z wojnami dawnymi. Wprawdzie sam Laskowski dopiero w 1939 r. uzyskał eksternistycznie magisterium z historii na Uniwersytecie Warszawskim, ale miał już wtedy ugruntowaną pozycję jako badacz staropolskiej sztuki wojennej i redaktor naczelny *PHW*. Co również nie jest bez znaczenia, wszyscy ci oficerowie nie budzili większych kontrowersji, cieszyli się dobrymi opiniami przełożonych, co dawało im swobodę działania.

Przegląd Historyczno-Wojskowy

Zainaugurowanie *Przeglądu Historyczno-Wojskowego*, czasopisma poświęconego historii dawnych wojen, ze szczególnym uwzględnieniem rodzimej przeszłości, również zbiegło się w czasie z przygotowaniem do stulecia wybuchu powstania listopadowego. Szerzej o powołaniu periodyku z inicjatywy gen. Stachewicza pisałam w artykule poświęconym początkom *PHW*,²⁶ dlatego w tym miejscu ograniczę się do omówienia jednego – okolicznościowego numeru czasopisma. Początkowo zakładano, że będzie to jeden zeszyt podwójnej objętości (tj. ok. 400 stron).²⁷ Ostatecznie, ze względu na wystąpienie czynników zewnętrznych, czyli początku kryzysu finansowego, ukazał się jako zeszyt łączony 1/2 tomu 3 w roku 1930.²⁸ Składało się na niego 12 rozpraw, 2 artykuły dyskusyjne, 6 recenzji i sekcje stałe, tj. kronika, przegląd literatury historyczno-wojskowej i indeks. Tom liczył w sumie 360 stron.

Numer ten nie był poświęcony wyłącznie zagadnieniom związanym z powstaniem listopadowym, ale ogólnie problematyce walk o niepodległość. O insurekcji tej pisali: Stanisław Warszawski w artykule pt. *Przemysł wojenny podczas powstania listopadowego*,²⁹ dwa *miscellanea* źródłowe opublikował Stanisław Płoski: *Protokoły powiedzenia Rządu Polskiego Centralnego Tymczasowego na Litwie od 12 czerwca do 2 lipca 1831 r. w mieście Janowie i innych przy głównej kwaterze wojska oraz Wyprawa Ramorina (fragment rękopiśmiennego pamiętnika Wiktora Podoskiego)*,³⁰ a także Edmund

---

²⁶ Cękałska, „Początki.”

²⁷ CAW-WBH, WBH, sygn. I.341.1.522, Sprawozdanie z czynności Samodzielnego Referatu Wojen Dawnych W.B.H. za czas od 30 VI 1928 r. do 30 VI 1929 r., [Warszawa], [30 VI 1929 r.], b.p.

²⁸ Zob. *PHW* 3, z. 1/2 (1930).

²⁹ Stanisław Warszawski, „Przemysł wojenny podczas powstania listopadowego,” *PHW* 3, z. 1/2 (1930): 181–136. Nie udało się ustalić personaliów autora.

³⁰ Stanisław Płoski, „Protokoły powiedzenia Rządu Polskiego Centralnego Tymczasowego na Litwie od 12 czerwca do 2 lipca 1831 r. w mieście Janowie i innych przy głównej

Oppman³¹, ppłk. dypl. Tadeusz Różycki³² i Janusz Staszewski³³, którzy zrecenzowali publikacje dotyczące powstania. W tomie znalazły się również prace z konkursu, który omawiam poniżej.

Wydanie tego numeru nie zamyka jednak tematu obecności treści związanych z powstaniem listopadowym na łamach *PHW*. W późniejszych latach ukazały się bowiem artykuł por. Ottona Dąbrowskiego *Clausewitz a kampanja 1831 roku*³⁴ oraz liczne recenzje publikacji, które powstały na fali rocznicowej. Wśród nich na szczególną uwagę – ze względu na tematykę niniejszego artykułu – zasługują dwie autorstwa Edmunda Oppmana, który dokonał oceny prac wydawanych przy udziale SRWD. W 1 zeszytce 4 tomu z roku 1931. *Przewodnik po polach bitew wojny polsko-rosyjskiej 1830–1831*,³⁵ a rok później zbiorcza recenzja pierwszych dwóch tomów *Źródła do dziejów wojny polsko-rosyjskiej 1830–1831*.³⁶

Konkurs

Celem wzbudzenia większego zainteresowania tematyką walki o niepodległość wśród młodzieży akademickiej WBH wspólnie z Towarzystwem Wiedzy Wojskowej (TWW – Laskowski był kierownikiem sekcji historycznej)³⁷ zorganizowało i przeprowadziło konkurs, w którym WBH przewidziało cztery nagrody w wysokości 500 zł każda, po jednej za najlepsze prace słuchaczy: Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie, Uniwersytetu Poznańskiego i Uniwersytetu Warszawskiego. Ponadto pozyskano dwie dodatkowe nagrody od Zarządu

---

kwaterze wojska,” *PHW* 3, z. 1/2 (1930): 245–257; Płoski, „Wyprawa Ramorina (fragment rękopiśmiennego pamiętnika Wiktora Podoskiego),” *PHW* 3, z. 1/2 (1930): 258–271.

³¹ Edmund Oppman, „Juljusz Harbut. Noc Listopadowa w świetle i cieniach historii przed Najwyższym Sądem Kryminalnym, t. 1,” *PHW* 3, z. 1/2 (1930): 317–319.

³² Tadeusz Różycki, „Wacław Tokarz. Wojna polsko-rosyjska 1830–1831,” *PHW* 3, z. 1/2 (1930): 319–326.

³³ Janusz Staszewski, „Płoski Stanisław. Działalność Zaliwskiego w wojnie polsko-rosyjskiej 1831 r. (Księga pamiątkowa ku uczczeniu dwudziestopięcioletniej działalności prof. Marcellego Handelsmana),” *PHW* 3, z. 1/2 (1930): 326–327; Staszewski, „Macieszyna Marja. Powstanie listopadowe w Płocku,” *PHW* 3, z. 1/2 (1930): 327–328.

³⁴ Otton Dąbrowski, „Clausewitz a kampanja 1831 roku,” *PHW* 4, z. 2 (1931): 273–294.

³⁵ Zob. Oppman, „Przewodnik po polach bitew wojny polsko-rosyjskiej 1830–1831,” *PHW* 4, z. 1 (1931): 162–166.

³⁶ Zob. Oppman, „Źródła do dziejów wojny polsko-rosyjskiej 1830–1831,” *PHW* 5, z. 1 (1932): 144–147.

³⁷ Więcej o TWW zob. Daniel Koreś, „Ku modernizacji kawalerii. Prace teoretyczne i studia Kawaleryjskiej Sekcji Naukowej Towarzystwa Wiedzy Wojskowej,” *PHW* 20 (71), nr 4 (270) (2019): 45–48, [http://dx.doi.org/10.32089/WBH.PHW.2019.4\(270\).0002](http://dx.doi.org/10.32089/WBH.PHW.2019.4(270).0002).

Głównego TWW za prace napisane przez członków Towarzystwa. Uchwałę w tej sprawie podjęto na zebraniu Zarządu TWW 15 marca 1929 r., a jako jury konkursu wskazano Sekcję Historyczną TWW, która też miała zająć się przygotowaniem i przeprowadzeniem konkursu.³⁸

Można przypuszczać, że idea konkursu wyszła od mjr. Laskowskiego, w którego korespondencji znajduje się maszynopis (prawdopodobnie brudnopis) niedatowanego pisma do gen. bryg. Stachiewicza. Dotyczył on zasadniczo uczestnictwa wojska w zjeździe historyków w 1930 r., gdzie na marginesie rozważań o możliwościach wyboru tematów do opracowania na zjazd i przygotowania publikacji proponował „niezależnie od tego ogłaszając 6 nagród np. po 500 zł, tj. po jednej za najlepszą pracę; a/ z powstania Kościuszki, b/ epoki legionów i wojen napoleońskich, c/ z powstania listopadowego, d/ z walk 1832–1862, e/ z powstania styczniowego oraz z f/ z tworzenia polskich formacji wojskowych”³⁹

Koncepcja i cel konkursu uległy pewnym modyfikacjom, co do idei pozostając w zasadzie bez zmian. Prace te miały obejmować problem walk o niepodległość w okresie od konfederacji barskiej (1768–1772) do powstania styczniowego w roku 1863 włącznie, miały nie przekraczać objętości 2 arkuszy, tj. 32 stron (format stosowany w *PHW*) plus szkice i wykresy. Ponadto – w przypadku studentów – proszono o przesłanie opinii o pracy sporządzonej przez profesora, którego uczniem był dany student. Planowano, że nagrodzone i najlepsze teksty (organizatorzy dopuszczali sytuację, w której materiałów wartych publikacji będzie więcej niż pula przewidzianych nagród) zostaną opublikowane na łamach *PHW* w numerze, który miał się ukazać w listopadzie 1930 r. Ogłoszenie o konkursie dotarło do uczestników za pośrednictwem dziekanów wydziałów humanistycznych wspomnianych powyżej uczelni.⁴⁰

Teksty przyjmowano do 1 maja 1930 r., następnie termin ten przedłużono o miesiąc.⁴¹ 30 czerwca tr. zebrał się sąd konkursowy w składzie: gen. bryg. Stachiewicz, ppłk dr Marian Łodyński⁴², ppłk dr Pawłowski, mjr La-

³⁸ CAW-WBH, WBH, sygn. I.341.1.523, Pismo sekretarza generalnego TWW do mjr. Ottona Laskowskiego, L. dz. 356/29, Warszawa, 5 IV 1929 r., b.p.

³⁹ Ibid., [List mjr. Ottona Laskowskiego do gen. bryg. Juliana Stachiewicza w sprawie V Zjazdu Historyków Polskich w Warszawie], [Warszawa], b.d., b.p.

⁴⁰ Ibid., Pismo szefa WBH gen. bryg. Juliana Stachiewicza do Dziekana Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu [Warszawskiego, Krakowskiego, Poznańskiego, Lwowskiego], Warszawa, 1929 r., b.p.

⁴¹ Ibid., sygn. I.341.1.526, List mjr. Ottona Laskowskiego do Janusza Staszewskiego, Warszawa, 9 V 1930 r., b.p.

⁴² Marian Łodyński (ur. 1884 – zm. 1972) – ppłk admin. WP, dr (od 1957 r. prof.), historyk, bibliotekarz, ppłk WP. Organizator Centralnej Biblioteki Wojskowej, jej dyrektor w latach 1919–1933, w latach 1935–1938 i 1945–1948 wicedyrektor Biblioteki Narodowej.

skowski i Płoski, który był sekretarzem jury. Do konkursu przesłano pięć prac studenckich i dwie z TWW. Wydawać się może, że taka liczba tekstów, które wpłynęły do WBH, mogła być dla organizatorów nieco rozczarowująca, biorąc pod uwagę, że przekraczała liczbę przewidywanych nagród tylko o jeden artykuł. Nagrodzono cztery z nich „jako odpowiadające warunkom konkursu”. Po 500 zł od WBH otrzymali:

- Jan Zbigniew Pachoński⁴³ (Kraków), *Początki pułku jazdy legionów (1798–1799)*;
- Janusz Staszewski⁴⁴ (Poznań), *Rezerwy wojskowe podczas wojen Polski porozbiorowej*;
- Rafał Gerber⁴⁵ (Warszawa), *Fabrykacja dział w powstaniu listopadowym*. Natomiast nagrodę TWW, również w wysokości 500 zł, otrzymał:
- płk. dypl. Jerzy Grobicki⁴⁶, *Dywizjon⁴⁷ ułanów polskich Legji Cudzoziemskiej w czasie walk karlistowskich w Hiszpanji (1836–1838)*.⁴⁸

Najlepsze prace konkursowe następnie zostały omówione na seminarium dla autorów i opublikowane na łamach *PHW*. Prowadzone przez SRWD seminarium pozwoliło na pogłębienie prac i wpisywało się w sposób działania redakcji *PHW*, która była nastawiona na współpracę z autorami

---

„Kalendarium Centralnej Biblioteki Wojskowej,” Centralna Biblioteka Wojskowa, dostęp listopad 9, 2021, <https://web.archive.org/web/20170330012651/http://cbw.wp.mil.pl/pl/8.html>.

⁴³ Jan Zbigniew Pachoński (ur. 1907 – zm. 1985) – historyk wojskowości XVIII–XIX w. Wówczas był seminarzystą Władysława Konopczyńskiego i nieformalnym Mariana Kukiela – generał jako docent prywatny na UJ nie mógł prowadzić seminarium. Za informację dziękuję prof. Jerzemu Maroniowi.

⁴⁴ Janusz Staszewski (ur. 1903 – zm. 1939) – ppor. rez. WP, historyk i archiwista. W latach 1928–1939 pracownik Archiwum Państwowego w Poznaniu. Marek Rezler, „Janusz Wiktor Staszewski,” *PSB* 42, (2003–2004), dostęp październik 7, 2021, <https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/janusz-wiktor-staszewski>.

⁴⁵ Rafał Gerber (ur. 1909 – zm. 1981) – historyk i archiwista. Wówczas seminarzysta Wacława Tokarza. Biogram Gerbera zob. Rutkowski, „«Daleko pada jabłko...» Rafał Gerber (1909–1981),” w *Wacław Tokarz*, 160–187.

⁴⁶ Jerzy Grobicki (ur. 1891 – zm. 1872) – oficer kawalerii, płk WP i PSZ na Zachodzie, w 1963 r. mianowany gen. bryg. przez władze RP na uchodźstwie. „Jerzy Grobicki,” IPN, dostęp październik 7, 2021, <https://ipn.gov.pl/pl/100-bohaterow-na-100-le/105101,Jerzy-Grobicki-ur-4-stycznia-1891-w-Warszawie-zm-22-wrzesnia-1972-w-Toronto-gene.html>.

⁴⁷ W protokole z posiedzenia Sądu Konkursowego w tytule pojawia się „dywizjon”, jednak na łamach *PHW* rozprawa ukazała się pod tytułem *Pułk ułanów polskich Legji Cudzoziemskiej w czasie walk karlistowskich w Hiszpanji (1836–1838)*. Za zwrócenie uwagi na tę rozbieżność dziękuję prof. Jerzemu Maroniowi.

⁴⁸ CAW-WBH, WBH, sygn. I.341.1.523, Protokół z posiedzenia Sądu Konkursowego, [Warszawa], [30 VI 1930 r.], b.p.

nad doskonaleniem warsztatu naukowego i szlifowaniem tekstów.⁴⁹ Stanowią one cztery pierwsze rozprawy w 3 tomie *PHW*.⁵⁰

Przewodnik po polach bitew wojny polsko-rosyjskiej 1830–1831 r.

Niezwykle interesującym przedsięwzięciem, które nawet zdaniem samego kierownika SRWD należało do najbardziej znaczących pod względem metodycznym, było przygotowanie i wydanie *Przewodnika po polach bitew wojny polsko-rosyjskiej 1830–1831 r.* pod redakcją Laskowskiego, w opracowaniu Adama W. Englerta⁵¹, Juliusza Kozolubskiego⁵² i Stanisława Płoskiego.⁵³ Przewodnik powstał na podstawie kwerend źródłowych, ale też przeprowadzonych badań terenowych, które „zmusiły w wielu wypadkach do rewizji istniejących poglądów na wydarzenia wojenne, a nawet w stosunku do szeregu walk do ustalenia odnowa samej faktury [*sic!*]. Należy uważać, że praca nad «Przewodnikiem», który był pierwszym tego rodzaju eksperymentem w literaturze historyczno-wojskowej, ustaliła doniosłość studiów terenowych w stosunku do wojen dawnych i wykazała ich wpływ na pogłębienie wyników badań”.⁵⁴

Metoda badań terenowych była już wykorzystywana przez WBH w pracach nad ostatnimi konfliktami – Wielką Wojną i zmaganiem z bolszewikami. W ich przypadku możliwe było – oprócz opierania się na dokumentach i spisanych relacjach – dokonywanie wizji lokalnych przy udziale uczestników danych wydarzeń. Zagadnienie metodyki wypracowanej przez WBH jest niezwykle ciekawe, zwłaszcza w kontekście współczesnego zainteresowania badaczy potencjałem tkwiącym w historii mówionej, a także wiedzy

⁴⁹ Ibid., sygn. I.341.1.522, Sprawozdanie z czynności samodzielnego Referatu Wojen Dawnych w W.B.H. za czas od 30 VI 1929 r. do 30 VI 1930 r., Warszawa, 24 VI 1931 r., b.p.

⁵⁰ Zob. *PHW* 3, z. 1/2.

⁵¹ Adam Wincenty Englert (ur. 1890 – zm. 1958) – oficer WP, dr historii, archiwista. Oficer WBH w latach 1927–1935 jako kierownik Referatu (od 1929 r. Wydziału) Archiwum WBH. Tuliński, „Oficerowie (część 2),” 163. Więcej zob. *Adam W. Englert: żołnierz, historyk, archiwista*, red. Leszek Pudłowski i Sławomir Górzyński (Warszawa: Wydawnictwo DiG, 1997).

⁵² Juliusz Marcin Kozolubski (ur. 1897 – zm. 1964) – oficer WP, historyk wojskowości, inspektor Policji Państwowej. Uczeń Tokarza, w latach 1926–1928, nast. 1934–1935 w WINW. Stanisław Herbst, „Kozolubski Juliusz Marcin (1897–1964),” *PSB* 15, (1970), dostęp listopad 11, 2021, <https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/juliusz-marcin-kozolubski>.

⁵³ *Przewodnik po polach bitew wojny polsko-rosyjskiej 1830–1831 r.*, red. Otton Laskowski, oprac. Adam W. Englert, Juliusz Kozolubski i Stanisław Płoski (Warszawa: Wojskowe Biuro Historyczne, 1931).

⁵⁴ CAW-WBH, WBH, sygn. I.341.1.522, Sprawozdanie z czynności samodzielnego Referatu Wojen Dawnych w W.B.H. za czas od 30 VI 1929 r. do 30 VI 1930 r., Warszawa, 24 VI 1931 r., b.p.

o mechanizmach zapamiętywania i czynnikach pozwalających na pobudzenie wspomnień, z czego pracownicy Biura zdawali sobie sprawę i korzystali w swoich badaniach przeszło sto lat temu.⁵⁵ Co oczywiste, w przypadku oględzin pól bitew z lat 1830–1831 nie było już możliwości przeprowadzenia ich w obecności naocznych świadków wydarzeń. Nie oznacza to jednak, że nie sięgano po nowinki techniczne, jakimi były np. zdjęcia lotnicze.

W celu realizacji tego przedsięwzięcia SRWD musiał podjąć współpracę z innymi referatami WBH, a także instytucjami wojskowymi. I tak zwrócono się z prośbą do kierownika referatu archiwalnego o przygotowanie kompletów map. Współdziałano też z Wojskowym Instytutem Geograficznym, prosząc o przydzielenie fotografa, który wykonałby zdjęcia w terenie podczas wizji oraz kreślarza, który opracował mapy na potrzeby druku. Koszty z tym związane ponosiło WBH. Jak wspominałam, wykorzystywano również zdjęcia lotnicze, dlatego zwrócono się do Departamentu Aeronautyki Ministerstwa Spraw Wojskowych.⁵⁶ Fotografie te zostały wykonane latem 1930 r. w co najmniej dwóch seriach przez załogi z Centrum Wyszkolenia Oficerów Lotnictwa w Dęblinie.⁵⁷

Przewodnik ten faktycznie był nowatorskim opracowaniem, które łączyło w sobie walory publikacji popularnonaukowej, napisanej przystępnym językiem, z użytecznością do celów naukowych dla cywilów, a także osób z wykształceniem wojskowym. Zestawienie materiału źródłowego z przeprowadzonymi badaniami terenowymi umożliwiło zrewidowanie poglądów na przebieg niektórych bitew. Jednocześnie nie był on pozbawiony walorów przewodnika turystycznego, co tym bardziej ukazuje wszechstronność tego opracowania. W swej recenzji Oppman szczególnie docenił właśnie te jego cechy, nie szczędząc słów zasłużonej krytyki, w szczególności

---

⁵⁵ CAW-WBH, WBH, sygn. I.341.1.1, Julian Stachiewicz, „Rozwój Wojskowego Biura Historycznego w latach 1926–1930”, [Warszawa], b.d., 128, mps. Generał Stachiewicz w niniejszym opracowaniu pisał: „Aby uczestnikowi ułatwić zadanie Wojskowe Biuro Historyczne organizuje podczas opracowania wyróżniających się działań wojennych, t.[o] z.[naczy] podróże historyczno-taktyczne w teren. Uczestnicy, znalazłszy się w znajomej z czasu wojny okolicy wskutek skojarzenia wrażeń przypominają sobie o wiele więcej [odręcznie dopisano: i lepiej] niż z nadesłanego przy ankiecie szkicu czy mapy i te wspomnienia utrwalają zaraz na piśmie wedle danych pytań rysując szkice – na miejscu. A co ważniejsza naukowy kierownik podróży, zazwyczaj sam autor, ma możliwość wyjaśnienia czy uchylenia na miejscu sprzeczności w zeznaniach uczestników.

Teren więc sam, wraz z zeznaniami miejscowej ludności, która również [słowo przekreślone] nieraz daje cenne wskazówki, stał się również [skreślono i poprawiono na: także] pomocą w badaniach historycznych.”

⁵⁶ CAW-WBH, WBH, sygn. I.341.1.523, Przewodnik dla roku 1830/31 – uzyskanie fotografa i kreślarza map, L.1989/30, Warszawa, czerwiec 1930 r., b.p.

⁵⁷ Ibid., Przewodnik dla roku 1830/31 – uzyskanie zdjęć lotniczych, L.1990/30, [Warszawa], lipiec 1930 r., b.p.

wobec wstępu, w którym – w oparciu o opracowania – autorzy dokonali zbyt daleko idących uproszczeń.⁵⁸ Publikacja doczekała się reedycji wydanej w 2011 r. nakładem Instytutu Wydawniczego Archeologia Militaris, co świadczy o jakości i ponadczasowej wartości tego opracowania.⁵⁹ Co więcej, dla współczesnych badaczy ma ona jeszcze jeden walor – dostarcza cennych informacji o wyglądzie opisywanych terenów w 1931 r.

Wydanie materiałów do wojny polsko-rosyjskiej 1830–1831

Impulsem do podjęcia wysiłku zebrania i opracowania materiałów źródłowych związanych z wojną polsko-rosyjską z lat 1830–1831 były dezyderaty wysunięte na IV Powszechnym Zjeździe Historyków Polskich w Poznaniu w 1925 r. Uwagę zwraca fakt, że realizację tego przedsięwzięcia wzięła na siebie instytucja, w której kompetencjach zagadnienie to znalazło się dopiero po zmianach organizacyjnych w 1927 r. Celem rozpoczęcia prac gen. Stachiewicz powołał pod koniec 1928 r. Komisję do Dziejów Wojny Polsko-Rosyjskiej 1830/31 – z własnym udziałem – która miała zająć się redakcją.⁶⁰ Początkowo kierownictwo objął dr Wincenty Łopaciński⁶¹. Oprócz nich w skład komisji weszli: prof. Janusz Iwaszkiewicz⁶², Kazimierz Konarski⁶³, Pawłowski, Laskowski i Pomarański. Jak wspominałam już przy okazji charakterystyki personelu SRWD WBH, do prac redakcji został oddelegowany Płoski. Za cel postawiono, aby ukazał się: „możliwie kompletny materiał operacyjny i najważniejszy taktyczny oraz organizacyjny, zwłaszcza

⁵⁸ Oppman, „Przewodnik,” 162–166.

⁵⁹ *Przewodnik po polach bitew wojny polsko-rosyjskiej 1830–1831 r.*, red. Laskowski, oprac. Englert, Kozolubski i Płoski (Łódź: Archeologia Militaris, 2011).

⁶⁰ O tym, że to Stachiewicz był – przynajmniej formalnym – inicjatorem powołania niniejszej komisji, zob. CAW-WBH, WBH, sygn. I.341.1.2, Sprawozdanie roczne z prac Wojskowego Biura Historycznego, Warszawa, 15 VII 1929 r., 103, odpis; sygn. I.341.1.569, Protokół [sic!] posiedzenia Komisji do wydania źródeł do historii wojny 1831 r. w dniu 11 XII 1928 r., [Warszawa], b.p.

⁶¹ Wincenty Łopaciński (ur. 1886 – zm. 1939) – historyk i archiwista, ówczesny dyrektor Archiwum Oświecenia Publicznego. Zob. Stanisław Konarski, „Wincenty Franciszek Łopaciński,” *PSB* 18, (1973), dostęp październik 7, 2021, <https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/wincenty-franciszek-lopacinski>.

⁶² Janusz Iwaszkiewicz (ur. 1879 – zm. 1944) – historyk. Pracownik Archiwum Akt Dawnych (do maja 1930 r.), wykładowca na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie. Leonid Żytkowicz, „Janusz Iwaszkiewicz,” *PSB* 10, (1962–1964), dostęp październik 7, 2021, <https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/janusz-iwaszkiewicz>.

⁶³ Kazimierz Konarski (ur. 1886 – zm. 1972) – historyk i archiwista. Od 1921 r. dyrektor Archiwum Akt Dawnych. Zob. Wanda Maciejewska, „Kazimierz Bogdan Konarski,” w *Słownik biograficzny archiwistów polskich*, red. Maria Bielińska, t. 1, 1918–1984 (Warszawa–Łódź: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1988), 104–106.

dotyczący rozbudowy wojska”⁶⁴ Zanim na dobre przystąpiono do prac, nastąpiła zmiana na stanowisku przewodniczącego. Łopaciński został oddelegowany w kwietniu 1929 r. przez ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego do prac w Mieszanej Komisji Specjalnej w Leningradzie, co uniemożliwiało mu zaangażowanie się w prace komisji.⁶⁵ Kierownictwo objął w jego miejsce Pawłowski.

Pierwsze posiedzenie komisji odbyło się w siedzibie WBH 11 grudnia 1928 r. Dyskutowano na nim nad kształtem przyszłego dzieła oraz układem, jaki należy zastosować przy porządkowaniu źródeł. Zdecydowano się na podział chronologiczny, wydzielając okresy, które w toku konfliktu wykazywały się pewną odrębnością. Podjęto zagadnienie kwerend, aby nie ograniczać się wyłącznie do archiwów stołecznych, gdzie możliwe były prace z zaangażowaniem członków komisji, ale wskazano na duży potencjał, jaki mógł tkwić w archiwach prowincjonalnych, w czym zamierzono rozeznaczyć się korespondencyjnie. Generał Stachiewicz szacował, że wydawnictwo ukaże się w czterech tomach, jednak był w tym względzie elastyczny, uzależniając docelową objętość od wyników kwerend. Debatowano nad kwestiami pozyskiwania źródeł od strony sowieckiej oraz pomysłem wydania oddzielnego tomu regestów, jednak obie te sprawy upadły. Postanowiono, że będzie wydawany wyłącznie polski materiał o charakterze urzędowym, aby całe przedsięwzięcie było możliwe do realizacji w dosyć niedługim czasie.⁶⁶

Planowano, aby pierwszy tom ukazał się w listopadzie 1930 r. – możliwie blisko stulecia wybuchu powstania. 19 lutego 1929 r., aby móc zorientować się, jaki ogrom prac jest związany z wydawnictwem, wystosowano pismo do bibliotek i archiwów, w którym zapytywano, czy w ich zasobach znajdują się jakiegokolwiek materiały dotyczące działań wojennych oraz kwestii związanych z organizacją wojska. Wysłano je do archiwów w: Radomiu, Kocku, Lublinie, Kielcach, Lwowie, Grodnie, Wilnie, Piotrkowie Trybunalskim, Łomży, Poznaniu i Płocku oraz do: Biblioteki Polskiej Akademii Umiejętności i Biblioteki Czartoryskich w Krakowie, Biblioteki Raczyńskich i Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Poznaniu, Biblioteki Kórnickiej, Biblioteki Uniwersyteckiej w Lublinie, Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Lwowie, Biblioteki Działyńskich i Biblioteki Baworowskich we Lwowie

---

⁶⁴ CAW-WBH, WBH, sygn. I.341.1.523, Źródła do dziejów wojny polsko-rosyjskiej 1830–1831 r. [ogłoszenie], [Warszawa], b.d., b.p.

⁶⁵ Ibid., sygn. I.341.1.569, List Wincentego Łopacińskiego do Wojskowego Biura Historycznego, Warszawa, 4 IV 1929 r., b.p.

⁶⁶ Ibid., Protokół [sic!] posiedzenia Komisji do wydania źródeł do historii wojny 1831 r. w dniu 11 XII 1928 r., [Warszawa], b.p.

i Biblioteki Polskiej w Paryżu.⁶⁷ List komisji spotkał się ze sporym odzewem, niektóre instytucje informowały o posiadanych źródłach do wojny z lat 1830–1831, inne natomiast, jak np. Biblioteka Raczyńskich czy Archiwum Państwowe w Kielcach, że materiałami takimi nie dysponują.⁶⁸ Był też przypadek, w którym o poszukiwaniach dowiedział się pracownik Muzeum Wołyńskiego w Łucku, do którego WBH nie wystosowało pisma, jednak w zbiorach muzeum znajdowały się źródła potencjalnie mieszczące się w zainteresowaniach komisji.⁶⁹

Dzięki rozeznaniu się w dostępnych materiałach i przeprowadzeniu wstępnych kwerend możliwe było powrócenie – w sposób bardziej konkretny – do dyskusji nad kształtem publikacji. 2 kwietnia 1930 r. odbyło się kolejne posiedzenie komisji. Jako przewodniczący redakcji plan wydawnictwa przedstawił Pawłowski. Zdecydowano się na nieuwzględnienie źródeł dotyczących nocy listopadowej i rozpoczęcie tomu od zamieszczenia materiałów odnoszących się do wydarzeń od grudnia 1830 r. do przejścia wojska polskiego przez granice pruską i austriacką. Zasadniczo zakładano, że publikowane akta nie powinny dotyczyć tych wygenerowanych poniżej szczebla dywizji, chyba że istniały odpowiednie przesłanki dla takiego odstępstwa. Podobnie potraktowano zagadnienie dokumentów o charakterze politycznym czy korespondencji z cywilami, ponieważ w niektórych przypadkach stanowiły one niezbędne tło wyjaśniające działania wojskowe. Wynikało to również z odkrytych znaczących luk w materiale urzędowym wytworzonym przez wojsko. Pawłowski był zdania, że dokumenty należy podawać bez opuszczeń, a korespondencję jedynie we fragmentach, które są istotne. Zaproponował, aby podział na tomy wyglądał następująco: „I tom – od grudnia 1830 r. do Grochowa włącznie. II tom – działania na szosie siedleckiej i w [sic!] Lubelszczyźnie, wyprawa Dwernickiego, początki partyzantki na Litwie. III tom – maj[–]czerwiec 1831 roku. Ostrołęka–Łysobyki /załamanie się ofensywy polskiej/. IV tom – lipiec–wrzesień. Ofensywa Paskiewicza aż do upadku Warszawy i opuszczenia kraju. [...] przypuszczam, że tomy II i III dałyby się zredukować do jednego”.⁷⁰ Następnie dyskutowano nad kwestiami technicznymi, takimi jak układ w obrębie rozdziałów, zamieszczenie biogramów, wykazów i indeksów, sposób sporządzania przypisów itp. Podjęto również zagadnienie potrzeby przedrukowania materia-

⁶⁷ Ibid., [Pismo Komisji do dziejów wojny polsko-rosyjskiej 1830/31 r. w sprawie poszukiwania materiałów], [Warszawa], [19 II 1929 r.], b.p.

⁶⁸ Zob. *ibid.*, liczna korespondencja z archiwami i bibliotekami zachowana w teczce I.341.1.569.

⁶⁹ Ibid., List z Muzeum Wołyńskiego w Łucku do szefa WBH, Łuck, 15 XII 1929 r., b.p.

⁷⁰ Ibid., Protokół [sic!] posiedzenia Komisji do wydania źródeł do historii wojny polsko-rosyjskiej 1830–31 r. w dniu 2 kwietnia 1930 roku, [Warszawa], b.p.

łów dotyczących gen. Ignacego Prądzyńskiego z opracowanych przez Bronisława Gembarzewskiego pamiętników,⁷¹ zauważając jednak konieczność ich uzupełnienia.⁷²

Do czerwca 1930 r. udało się przygotować tomy I i II do druku.⁷³ Tom I ukazał się w 1931 r. i liczył 504 strony, 1 mapę i 4 ilustracje.⁷⁴ Obejmował – zgodnie z zapowiedzią Pawłowskiego – okres od 30 listopada 1830 r. do 4 czerwca 1831 r. Ze względu na kryzys finansowy możliwości wydawnicze WBH zostały znacząco ograniczone. Zdecydowano się na podtrzymanie – co zupełnie rozumiałe – ciągłości wydawniczej PHW. Pomimo trudności nie zrezygnowano jednak z druku II tomu źródeł do wojny 1830–1831 r., co wskazuje na priorytetowy charakter tego przedsięwzięcia.⁷⁵ Na posiedzeniu komisji 15 kwietnia 1932 r. kwestia finansowa również była podnoszona. Generał Stachiewicz twierdził, że wówczas Biuro miało możliwość wydawania jednego tomu rocznie, toteż publikacja tomu II przesunęła się względem planów na rok bieżący. Był on również mniejszy objętościowo, co Pawłowski uzasadniał faktem przeprowadzenia ściślejszej selekcji materiału ze względu na ograniczone możliwości budżetowe. Następnie dyskutowano nad kształtem tego i przyszłego tomu, wyciągnięto wnioski z efektów prac nad poprzednim.⁷⁶ Faktycznie, II tom, który ukazał się jeszcze w 1932 r., był mniejszy – liczył 337 stron.⁷⁷

W roku następnym ukazał się III tom, objętościowo zbliżony do poprzedniego – 373 strony i obejmował okres od 12 maja do 15 lipca 1831 r.⁷⁸ Prace kontynuowano w kolejnych latach, do 15 czerwca 1934 r. udało się przygotować tom IV, którego druk znajdował się według sprawozdania na

---

⁷¹ Zob. Ignacy Prądzyński, *Pamiętniki generała Prądzyńskiego*, oprac. Bronisław Gembarzewski, t. 1–4 (Kraków: Księgarnia Spółki Wydawniczej Polskiej, 1909).

⁷² W tym celu podjęto poszukiwania innych materiałów pozostawionych przez Prądzyńskiego. Zob. np. CAW-WBH, WBH, sygn. I.341.1.523, Sprawa: Gen. Prądzyński Ignacy – poszukiwanie spuścizny rps [rękopiśmiennej] po nim w bibliotekach L.1004/30, [Warszawa], 1 IV 1930 r., b.p.

⁷³ Ibid., sygn. I.341.1.522, Sprawozdanie z czynności samodzielnego Referatu Wojen Dawnych w W.B.H. za czas od 30 VI 1929 r. do 30 VI 1930 r., Warszawa, 24 VI 1931 r., b.p.

⁷⁴ Zob. *Źródła do dziejów wojny polsko-rosyjskiej 1830–1831*, red. Bronisław Pawłowski, t. 1, *Od 30 listopada 1830 do 4 czerwca 1831 r.* (Warszawa: Wojskowe Biuro Historyczne, 1931).

⁷⁵ CAW-WBH, WBH, sygn. I.341.1.522, Sprawozdanie z czynności Samodzielnego Referatu Wojen Dawnych w W.B.H. za czas od 30 VI 1931 – do 1 VI 1932, Warszawa, 1 VI 1932 r., b.p.

⁷⁶ Ibid., sygn. I.341.1.569, Protokół [sic!] posiedzenia Komisji do wydania źródeł do historii wojny polsko-rosyjskiej 1830–31 r. – odbytego w dniu 15 kwietnia 1932 r., [Warszawa], b.p.

⁷⁷ Zob. *Źródła do dziejów wojny polsko-rosyjskiej 1830–1831 r.*, red. Pawłowski, t. 2, *Od 5 marca do 11 maja 1831* (Warszawa: Wojskowe Biuro Historyczne, 1932).

⁷⁸ Zob. *Źródła do dziejów wojny polsko-rosyjskiej 1830–1831 r.*, red. Pawłowski, t. 3, *Od 12 maja do 15 lipca 1831 r.* (Warszawa: Wojskowe Biuro Historyczne, 1933).

ukończeniu.⁷⁹ Oprócz źródeł zawiera on uzupełnienia, których potrzeba dodania pojawiła się w toku prac już nad pierwszym tomem. Ukazał się ostatecznie w 1935 r. i liczył 380 stron.⁸⁰

Rozwiązania przyjęte przez redakcję spotkały się z krytyką Oppmana, która miała miejsce na łamach *PHW*. Recenzent większość zarzutów odnosił do konsekwencji wynikających z chronologicznego uporządkowania materiału źródłowego, co jego zdaniem wprowadzało chaos, a także brak adnotacji, jeśli jakieś źródło było już wcześniej publikowane. Ponadto nie uważał, że tematyka powstania listopadowego była najbardziej pilna, jeśli chodzi o zapełnienie luki w publikowaniu źródeł do dziejów polskich konfliktów zbrojnych, wskazując jako bardziej właściwe np. wojny prowadzone przez Jana III Sobieskiego.⁸¹

V Zjazd Historyków Polskich w Warszawie

W roku sprawozdawczym 1928/1929 WBH zdołało wprowadzić swojego przedstawiciela do stałej delegacji V Zjazdu Historyków Polskich, który był planowany na przełom listopada i grudnia 1930 r. w Warszawie. W maju 1929 r. współpraca z organizatorami zjazdu została jeszcze bardziej zacieśniona dzięki wprowadzeniu przez WBH dwóch przedstawicieli do komitetu wykonawczego delegacji zjazdowej.⁸² Jeszcze na IV Zjeździe w Poznaniu w 1925 r. zdecydowano, że następną konferencja będzie miała charakter rocznicowy, ponieważ na 1930 r. przypadały jubileusze: rozpoczęcia podboju Prus przez Zakon Krzyżacki w 1230 r., 500-lecia śmierci ks. Witolda Kiejstutowicza, którego wspomnienie miało podnieść temat unii polsko-litewskiej na przestrzeni ostatniego półwiecza i w końcu – uznawana przez delegację za najważniejszą, bo najbliższą chronologicznie i emocjonalnie – setna rocznica wybuchu powstania listopadowego.⁸³ Wybór tematyki poruszanej na zjeździe wydaje się zatem nieprzypadkowy,

⁷⁹ CAW-WBH, WBH, sygn. I.341.1.522, Stanisław Płoski, Sprawozdanie za okres od 15 VI 1933 do 15 VI 1934 r., [Warszawa], [15 VI 1934 r.], b.p.

⁸⁰ Zob. *Źródła do dziejów wojny polsko-rosyjskiej 1830–1831 r.*, red. Pawłowski, t. 4, *Od 16 lipca do 8 października 1831 r. oraz uzupełnienia* (Warszawa: Wojskowe Biuro Historyczne, 1935).

⁸¹ Oppman, „Źródła,” 144–147.

⁸² CAW-WBH, WBH, sygn. I.341.1.522, Sprawozdanie z czynności Samodzielnego Referatu Wojen Dawnych W.B.H. za czas od 30 VI 1928 r. do 30 VI 1929 r., [Warszawa], [30 VI 1929 r.], b.p.

⁸³ Stanisław Zakrzewski, „Otwarcie zjazdu,” w *Pamiętnik V Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Warszawie*, red. Kazimierz Tyszkowski, t. 2, *Protokoły* (Lwów: Polskie Towarzystwo Historyczne, 1931), 3–5. Warto wspomnieć, że Laskowski był uczestnikiem IV Zjazdu w Poznaniu. Zob. *Pamiętnik IV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Poznaniu*

zwłaszcza z perspektywy kształtowania pamięci historycznej w latach trzydziestych XX w., w których zagadnienia polityki polsko-litewskiej, stosunków z Niemcami (o ile Krzyżaków z XIII w. możemy w jakikolwiek uzasadniony sposób łączyć z mieszkańcami Prus Wschodnich w dwudziestolecie międzywojennym, to uwagę zwraca samo postrzeganie ciągłości pewnych procesów historycznych), a także walk o charakterze niepodległościowym i czczenie bohaterskich powstańców (również tych jeszcze żyjących, uczestników insurekcji styczniowej).

Pracownicy SRWD uczestniczyli w pracach przygotowawczych do zjazdu. 4 czerwca 1929 r. we Lwowie odbyło się posiedzenie Stałej Delegacji Zjazdów Historyków Polskich, na które zostali zaproszeni jako goście Laskowski i Giergielewicz. Na spotkaniu tym podejmowano kwestie organizacyjne, podkreślając nadzieję środowiska akademickiego – wyrażaną przez prof. Marcelego Handelsmana⁸⁴ – na „zgodną współpracę, także ze strony wojska”. Więcej emocji budziło natomiast uzgodnienie formuły zjazdu i kwestia, czy należy łączyć to wydarzenie z planowanym na 1933 r. VII Międzynarodowym Kongresem Nauk Historycznych, którego gospodarzem miała być Polska. Ostatecznie zdecydowano się nie łączyć zjazdów i stawiano na przyciągnięcie możliwie szerokiego grona odbiorców na zjazd polski, przy jednoczesnym zachowaniu poziomu merytorycznego wystąpień i pobudzaniu do dyskusji. Ponadto uznano, że ze względu na organizowanie zjazdów co pięć lat nie należy ściśle ograniczać ram tematycznych, zachęcając jednak prelegentów do podejmowania zagadnień rocznicowych. Uznawano przy tym, że „w pracach naszych musimy się liczyć z psychiką rocznicy i nią związać nasz Zjazd. Sama nauka oderwana nie będzie panowała, ale i psychologia chwili. Nauka na tym nie straci, lecz wygra”⁸⁵.

Niebezzasadnie WBH uważało, że przy takim rozłożeniu akcentów przez delegację zjazdu badacze w mundurach muszą wyraźnie zaznaczyć swoją obecność na V Zjeździe. Podjęło się w tym celu zadania organizacji reprezentacji wojskowej, uzyskując początkowo możliwość opracowania i wygłoszenia ok. 10–12 referatów. Również ze Zjazdem łączono przygotowanie pierwszego tomu wcześniej omawianego wydawnictwa źródeł do

---

6–8 grudnia 1925, red. Tyszkowski, t. 2, *Protokoły* (Lwów: Polskie Towarzystwo Historyczne, 1927), 246.

⁸⁴ Marcelego Handelsman (ur. 1882 – zm. 1945) – historyk, prof. UW. Podejmował badania nad historią średniowieczną i nowożytną. Tadeusz Manteuffel, „Marcelego Handelsman,” *PSB* 9, (1960–1961), dostęp październik 7, 2021, <https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/marceli-handelsman>.

⁸⁵ CAW-WBH, WBH, sygn. I.341.1.523, Protokół z posiedzenia Stałej Delegacji Historyków Polskich, które odbyło się dnia 4 czerwca 1929 r. o godz. 10:45 w sali Seminarjum Historji Polskiej Uniwersytetu J.K. we Lwowie, kopia, b.m., b.d., b.p.

wojny polsko-rosyjskiej 1830–1831 r., a także wydanie specjalnego numeru *PHW*. Warto podkreślić, że udział w V Zjeździe mieli wziąć nie tyle etatowi pracownicy SRWD czy WBH, ale ogólnie wojskowi, również poprzez uczestnictwo w posiedzeniach wszystkich sekcji zjazdowych, który to cel został w ocenie Laskowskiego osiągnięty.⁸⁶ Jeszcze na etapie przygotowań do zjazdu dostrzegał jednak, że wśród historyków w mundurach grono, które było kompetentne, by opracować referaty poświęcone wyłącznie powstaniu listopadowemu, było nieliczne. Postulował zatem, aby nie zrywając z ideą przewodnią wydarzenia, skupić wystąpienia wojskowych pod hasłem: „Dzieje czynnej walki o niepodległość Polski”, co znacząco poszerzało możliwe do podjęcia tematy po tworzenie formacji polskich podczas wojny światowej włącznie.⁸⁷

Faktycznie w programie Zjazdu widać uwzględnienie postulatu mjr. Laskowskiego. Jego zdaniem „uwzględnia on wszystkie zagadnienia, jakie należałoby na Zjeździe poruszyć”.⁸⁸ Zarówno Laskowski, jak i Stachiewicz – obecni podczas obrad – nie wygłosili referatów. Odczyty wojskowe znalazły miejsce głównie w sekcji III Zjazdu, poświęconej porozbiorowej historii Polski, której przewodniczył prof. Bronisław Dembiński,⁸⁹ sekretarzami zaś byli kpt. dr Giergielewicz i por. Otton Dąbrowski.⁹⁰ Zjazd odbywał się w dniach 28 listopada – 4 grudnia 1930 r. w gmachu Uniwersytetu Warszawskiego. Przemówienie wygłoszone przez prof. Stanisława Zakrzewskiego na jego otwarciu było transmitowane przez Polskie Radio.

Lista referatów poświęconych zagadnieniom wojskowym prezentuje się następująco:

- kpt. dypl. Juliusz Kozolubski: *Strategja polska pierwszego okresu wojny 1831 r.*;
- płk Henryk Eile: *Podstawy finansowe powstania listopadowego*;

---

⁸⁶ CAW-WBH, WBH, sygn. I.341.1.522, Sprawozdanie z czynności samodzielnego Referatu Wojen Dawnych w W.B.H. za czas od 30 VI 1929 r. do 30 VI 1930 r., Warszawa, 24 VI 1931 r., b.p.; sygn. I.341.1.2, Sprawozdanie roczne z prac Wojskowego Biura Historycznego, Warszawa, 15 VII 1929 r., 104, odpis.

⁸⁷ Ibid., sygn. I.341.1.523, [List mjr. Ottona Laskowskiego do gen. bryg. Juliana Stachiewicza w sprawie V Zjazdu Historyków Polskich w Warszawie], [Warszawa], b.d., b.p.

⁸⁸ Ibid., List [mjr. Ottona Laskowskiego w imieniu] gen. bryg. Juliana Stachiewicza do Stanisława Zakrzewskiego dot. V Zjazdu Historyków Polskich, L.1475/30, Warszawa, 17 V 1930 r., b.p.

⁸⁹ Bronisław Dembiński (ur. 1858 – zm. 1939) – historyk, profesor na uniwersytetach: lwowskim, warszawskim i poznańskim, polityk i działacz państwowy. „Dembiński-Rawicz Bronisław,” w *Czy wiesz kto to jest?*, red. Stanisław Łoza (Warszawa: Wyd. Głównej Księgarni Wojskowej, 1938), 137–138.

⁹⁰ CAW-WBH, WBH, sygn. I.341.1.523, V powszechny zjazd historyków polskich ku czci 1830–[18]31 r., b.m., b.d., b.p.

- ppłk dr Bronisław Pawłowski: *Organizacja pracy w zakresie historii wojen*;
- mjr dypl. Stanisław Rutkowski: *Metoda badań polskiej historii wojennej lat 1918–1920*.

Inne referaty dotyczyły zagadnień wojskowych, jednak w znacznie mniejszym stopniu.⁹¹ Reprezentacja wojska nie ograniczała się do czynnego uczestnictwa. Jak napisał autor notatki służbowej znajdującej się wśród dokumentacji referatu wojen dawnych: „Z pośród oficerów, pracujących w Wojskowym Biurze Historycznym, współpracujących z nim oraz urzędniczek i urzędników zatrudnionych w W.B.H., Archiwum Wojskowym i Centralnej Bibliotece Wojskowej brało udział około 60 osób”.⁹² Potwierdza to lista uczestników zjazdu, zamieszczona w protokołach oraz odnotowane tam ich udzielanie się w dyskusjach nad referatami, np. po wystąpieniu kpt. Kozolubskiego.⁹³

Uczestnictwo WBH w V Zjeździe było kolejnym działaniem, które ugruntowywało pozycję Biura, jak i SRWD wraz z jej kierownikiem, w środowisku cywilnych historyków. Potwierdzeniem tego jest obecność na VI Zjeździe Historyków Polskich, który odbył się w Wilnie w 1935 r., nie tylko przedstawicieli wojska, ale zorganizowania odrębnej sekcji poświęconej historii wojskowości, która przypadła w udziale WBH.⁹⁴

Wydawanie opinii

Różne instytucje – zarówno wojskowe, jak i cywilne, komisje, również takie powstałe jako inicjatywy obywatelskie – zwracały się do WBH, w tym do SRWD, o wydanie opinii czy wskazanie miejsca, z którego można było zaczerpnąć bardziej szczegółowe albo w ogóle jakiegokolwiek informacje na temat, który znajdował się w jego kompetencjach. Jakkolwiek może wydawać się to dosyć mało istotnym zajęciem, to jednak zajmowało pracownikom czas i niejednokrotnie odciągało od innych prac,

⁹¹ Z treścią poszczególnych referatów czytelnicy mogą łatwo zapoznać się dzięki zdigitalizowaniu ich przez Bibliotekę Uniwersytecką w Toruniu. Zob. *Pamiętnik V Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Warszawie*, red. Tyszkowski, t. 1, *Referaty* (Lwów: Polskie Towarzystwo Historyczne, 1930), dostęp wrzesień 2021, <https://kpbc.umk.pl/dlibra/publication/35928/edition/49540/content>.

⁹² CAW-WBH, WBH, sygn. I.341.1.523, V powszechny zjazd historyków polskich ku czci 1830–[18]31 r., b.m., b.d., b.p.

⁹³ Zob. *Pamiętnik V*, 2:256–259, 399–410.

⁹⁴ CAW-WBH, WBH, sygn. I.341.1.522, Sprawozdanie z czynności samodzielnego Referatu Wojen Dawnych W.B.H. za czas od 15 VI [19]33 r. do 15.VI.1934 r., Warszawa, 15 VI 1934 r., b.p.; *Pamiętnik VI Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Wilnie*, red. Feliks Podhorecki i Tyszkowski, t. 2, *Protokoły* (Lwów: Polskie Towarzystwo Historyczne, 1936), X.

zatem uznałam je za warte odnotowania, podając jedynie wybrane przykłady. Było to dosyć przypadkowe zajęcie w zakresie obowiązków SRWD, bowiem było zależne od rodzaju zapytania. I tak mogło ograniczać się to do odesłania przez pracownika WBH do innej instytucji, podania bibliografii do danego zagadnienia, ale pojawiały się też prośby o bardziej szczegółowe opinie, których wydanie wymagało przeprowadzenia kwerendy. Otrzymywano również zaproszenia do uczestnictwa w różnych komitetach. Nie inaczej było przy okazji obchodów stulecia wybuchu powstania listopadowego i późniejszych walk.

Przykładem takim jest pismo wystosowane przez Komitet Budowy Pomnika ku czci poległych bohaterów bitwy pod Ostrołęką w 1831 r. oraz budowy Domu Inwalidzkiego im. gen. Józefa Bema w Ostrołęce. Zwracano się w nim z prośbą o wydelegowanie kompetentnego pracownika Biura na spotkanie komitetu w Ostrołęce, aby kierując się znajomością terenu i przebiegu walk, wskazał najbardziej odpowiednie miejsce na lokalizację pomnika.⁹⁵ Inne zapytanie – również dotyczące Ostrołęki – zostało nadesłane przez magistrat tego miasta i dotyczyło wskazania na planie miejscowości miejsc walki poszczególnych oddziałów oraz dowódców poległych podczas obrony miasta, bowiem zamierzano uhonorować ich nazwiskami nazwy ulic.⁹⁶ W odpowiedzi referent przesłał bibliografię, którą mógł posiłkować się komitet, a także listę nazwisk dowódców z podaniem ich stopni, funkcji oraz informacji o ewentualnych ranach/śmierci podczas batalii.⁹⁷

Zdarzało się również, że do pracowników SRWD zwracano się z prośbą o recenzję prac zgłoszonych do druku. W ten sposób na biurko Laskowskiego trafił maszynopis przygotowany przez Alicję Bełcikowską,⁹⁸ który złożyła w Wojskowym Instytucie Naukowo-Wydawniczym. Jego ocena – po

---

⁹⁵ CAW-WBH, WBH, sygn. I.341.1.523, Pismo Komitetu Budowy Pomnika ku czci poległych bohaterów bitwy pod Ostrołęką w 1831 r. w sprawie delegata do Ostrołęki, Ostrołęka, 8 XI 1929 r., b.p. Pomnik ten nadal istnieje. Więcej na temat samej inicjatywy i budowy zob. Czesław Parzych, „Mauzoleum bitwy ostrołęckiej 1831 r.,” *Zeszyty Naukowe OTN*, z. 5 (1991): 130–136.

⁹⁶ CAW-WBH, WBH, sygn. I.341.1.523, Pismo Magistratu Miasta Ostrołęki nr 9345 [do] Biura Historycznego Generalnego Inspektoratu Sił Zbrojnych [sic!], Ostrołęka, 28 XI 1930 r., b.p.

⁹⁷ Ibid., Obchody – nazwy ulic miasta Ostrołęki, odpowiedź dla Magistratu miasta Ostrołęki, L.291/30, Warszawa, 16 V 1931 r., b.p.

⁹⁸ Alicja Bełcikowska (ur. 1898 – zm. 1940) – publicystka i działaczka społeczna. Między innymi była członkinią Polskiej Organizacji Wojskowej i Ligi Kobiet, sanitariuszką podczas walk polsko-ukraińskich. Jej działalność publicystyczna była ukierunkowana na tematykę polityczną, a także – jak w przypadku przywołanej publikacji – popularnonaukową i okolicznościową. Zginęła w Palmirach. Zob. „Bełcikowska Alicja,” w *Czy wiesz kto to jest?*, 34–35.

usunięciu drobnych błędów – była pozytywna, bowiem „nadaje się jako podręcznik do obchodów setnej rocznicy powstania listopadowego oraz jako czytanka dla żołnierzy”.⁹⁹ Tekst ukazał się w serii *Biblioteczki Żołnierza Polskiego*.¹⁰⁰

Podsumowanie

Uwzględnienie zagadnień związanych z obchodami rocznicowymi powstania listopadowego w planie prac SRWD, który został opracowany przez mjr. Laskowskiego w 1927 r. jeszcze przed faktycznym przeniesieniem SRWD do WBH, pozwala wyciągnąć wniosek, że uczestnictwo w obchodach stulecia wojny polsko-rosyjskiej było istotne u samego zarania jego formalnego istnienia. Następnie w dokumentacji sprawozdawczej z lat następnych, w szczególności roku bezpośrednio poprzedzającego listopad 1930 r., można zauważyć, że zadania związane z uczczeniem jubileuszu stały przez ponad rok w centrum zainteresowań SRWD. Oznacza to, że wydaniu temu kierownictwo i pracownicy WBH nadali znaczenie szczególne, moim zdaniem podyktowane nie tylko obowiązkiem, ale chęcią budowania pozycji tej instytucji, a także podszytą patriotyzmem misją zapewnienia luk w dorobku polskiej nauki.

Pośród planowanych wydawnictw znalazły się również takie, które nie doszły do skutku, co mjr Laskowski uzasadniał niedotrzymaniem terminów przez autorów i brakiem dostatecznych środków finansowych. Również budżet przeznaczony na wydawanie *PHW* został zmniejszony, dlatego tym bardziej należy docenić fakt, iż udało się sfinalizować wydanie numeru specjalnego, nie rezygnując ze zwiększenia jego objętości.¹⁰¹ Odkonano to jednak kosztem wykonania planu wydawniczego w postaci przewidywanego oddzielnego zeszytu 2 tego tomu. Trudności finansowe należy wiązać z odczuwanymi również w wojsku negatywnymi skutkami wielkiego kryzysu gospodarczego, dlatego cięcia budżetowe na dłużej odbiły się na możliwościach referatu. Zaważyło to także na objętości poszczególnych tomów *Źródeł do dziejów wojny polsko-rosyjskiej 1830–1831*. Można zatem pokusić się o wniosek, że to właśnie zainaugurowanie większości prac z dostatecznym

⁹⁹ Ibid., Studja [sic!] wojskowo-historyczne. Opinia [sic!] o pracy p. Belcikowskiej „Powstanie listopadowe”, L.2482/30, Warszawa, 4 IX 1930 r., b.p.

¹⁰⁰ Alicja Belcikowska, *Powstanie listopadowe. Zbiór pieśni i poezji poprzedzony zarysem historii powstania (1830–1930)*, melodie dla chóru Stanisław Kazuro (Warszawa: Wojskowy Instytut Naukowo-Wydawniczy, 1930).

¹⁰¹ CAW-WBH, WBH, sygn. I.341.1.522, Sprawozdanie z czynności samodzielnego Referatu Wojsk Dawnych w W.B.H. za czas od 30 VI 1929 r. do 30 VI 1930 r., Warszawa, 24 VI 1931 r., b.p.

wyprzedzeniem sprawiło, że większość planowanych przedsięwzięć doszła do skutku, bowiem z ich realizacją zdążono przed kryzysem.

Nie tylko trudności finansowe udało się przewyciężyć, doprowadzając do finalizacji naprawdę imponujących zamierzeń. Przypominam w tym miejscu, że kierownik SRWD mimo szczupłości obsady personalnej referatu gotów był oddelegować jednego z pracowników do realizacji prac nad jednym z omawianych projektów, doprowadzając tym samym do wzięcia na siebie pozostałych obowiązków służbowych, co uniemożliwiało mu prowadzenie własnych badań. Być może również dlatego nie wygłosił referatu na V Zjeździe.

Największymi jubileuszowymi osiągnięciami WBH były *Przewodnik po polach bitew wojny polsko-rosyjskiej 1830–1831 r.* oraz *Źródła do dziejów wojny polsko-rosyjskiej 1830–1831*, które pomimo upływu dziesięćdziesięciu lat nadal pozostają w pewnej mierze aktualne. Pierwsze z nich stanowiło nowatorskie ujęcie, głównie pod względem metodologicznym, a to drugie wydawnictwo – finansowane i wydane przez WBH, a opracowane przez Pawłowskiego – było pierwszym zbiorem źródeł do rodzimej historii wojen i wojskowości. Przedsięwzięcie to dobiegło końca już po śmierci jego inicjatora i organizatora, gen. Stachiewicza, który zmarł 20 września 1934 r. Warto również zwrócić uwagę na fakt, że Bronisław Pawłowski w 1933 r. został przeniesiony w stan spoczynku i podjął pracę dydaktyczną na Uniwersytecie Warszawskim. Pomimo to kontynuował prace nad omawianą serią.

Jak pisał gen. bryg. Stachiewicz, dokonując podsumowania rozwoju WBH w latach 1926–1930, instytucja ta „biorąc udział w ogólnym dorobku nauki polskiej i stając się wybitnym czynnikiem w dziedzinie wykształcenia i wychowania wojska jest jednocześnie łącznikiem między wojskiem a społeczeństwem polskim a zwłaszcza b.[yłymi] wojskowymi.¹⁰² To właśnie w zaangażowaniu w obchody setnej rocznicy wybuchu powstania i wojny z Rosją w latach 1830–1831 przejawiało się partycypowanie w tworzeniu dorobku nauki polskiej i misja łącznika między wojskiem a społeczeństwem.

Bibliografia

Archiwalia

Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego
Wojskowe Biuro Historyczne

¹⁰² CAW-WBH, WBH, sygn. I.341.1.1, Julian Stachiewicz, *Rozwój Wojskowego Biura Historycznego w latach 1926–1930*, [Warszawa], b.d., k. 130.

Rozkazy

Diennik Rozkazów Ministerstwa Spraw Wojskowych 10, nr 19 (1927).

Literatura

- Bełcikowska, Alicja. *Powstanie listopadowe. Zbiór pieśni i poezyj poprzedzony zarysem historii powstania (1830–1930)*. Melodie dla chóru Stanisław Kazuro. Warszawa: Wojskowy Instytut Naukowo-Wydawniczy, 1930.
- Bliński, Piotr. *Wacław Tokarz 1873–1937. Historyk walk o niepodległość*. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2018.
- Cękańska, Marta. „Początki «Przeglądu Historyczno-Wojskowego» (1929–1939).” *Przegląd Historyczno-Wojskowy* 20 (71), nr 4 (270) (2019): 11–43.
- Dąbrowski, Otton. „Clausewitz a kampanja 1831 roku.” *Przegląd Historyczno-Wojskowy* 4, z. 2 (1931): 273–294.
- Dunin-Wąsowicz, Krzysztof. „Stanisław Płoski.” *Polski Słownik Biograficzny* 26, (1981). Dostęp październik 7, 2021. <https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/stanislaw-ploski>.
- Dziędzielwicz, Marian, Józef Lachowski, Stefan Rayski i Edward Zimny. *Powstanie listopadowe 1830–1831*. Lwów: Obywatelski Komitet Obchodu Stulecia Powstania Listopadowego we Lwowie, 1931.
- Herbst, Stanisław. „Kozolubski Juliusz Marcin (1897–1964).” *Polski Słownik Biograficzny* 15, (1970). Dostęp listopad 11, 2021. <https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/juliusz-marcin-kozolubski>.
- Kiliańczyk, Piotr. *Julian Stachiewicz (1890–1934). Żołnierz i historyk*. Poznań: Wyd. Nauka i Innowacje, 2014.
- Konarski, Stanisław. „Wincenty Franciszek Łopaciński.” *Polski Słownik Biograficzny* 18, (1973). Dostęp październik 7, 2021. <https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/wincenty-franciszek-lopacinski>.
- Koreś, Daniel. „Ku modernizacji kawalerii. Prace teoretyczne i studia Kawaleryjskiej Sekcji Naukowej Towarzystwa Wiedzy Wojskowej.” *Przegląd Historyczno-Wojskowy* 20 (71), nr 4 (270) (2019): 44–79. [http://dx.doi.org/10.32089/WBH.PHW.2019.4\(270\).0002](http://dx.doi.org/10.32089/WBH.PHW.2019.4(270).0002).
- Kupisz, Dariusz. *Smoleńsk 1632–1634*. Warszawa: Bellona, 2017.
- Laskowski, Otton, red. *Przewodnik po polach bitew wojny polsko-rosyjskiej 1830–1831 r.* Oprac. Adam W. Englert, Juliusz Kozolubski i Stanisław Płoski. Warszawa: Wojskowe Biuro Historyczne, 1931.
- Laskowski, Otton, red. *Przewodnik po polach bitew wojny polsko-rosyjskiej 1830–1831 r.* Oprac. Adam W. Englert, Juliusz Kozolubski i Stanisław Płoski. Łódź: Archeologia Militaris, 2011.
- Lipiński, Wacław. *Wojna smoleńska 1632–1634*. Zabrze; Tarnowskie Góry: Wyd. Infort Editions, 2012.
- Łoza, Stanisław. *Czy wiesz kto to jest?* Warszawa: Wyd. Głównej Księgarni Wojskowej, 1938.
- Maciejewska, Wanda. „Kazimierz Bogdan Konarski.” W *Słownik biograficzny archiwistów polskich*. Red. Maria Bielińska. T. 1, 1918–1984, 104–106. Warszawa–Łódź: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1988.

- Manteuffel, Tadeusz. „Marceli Handelsman.” *Polski Słownik Biograficzny* 9, (1960–1961). Dostęp październik 7, 2021. <https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/marceli-handelsman>.
- Maroń, Jerzy. „Wacław Tokarz jako badacz armii Królestwa Polskiego i powstania listopadowego.” W *Wacław Tokarz (1873–1937). Z Legionów Polskich na Uniwersytet Warszawski*. Red. Tadeusz Paweł Rutkowski i Tomasz Siewierski, 111–145. Warszawa: Wojskowe Centrum Edukacji Obywatelskiej, 2017.
- Oppman, Edmund. „Juliusz Harbut. Noc Listopadowa w świetle i cieniach historii przed Najwyższym Sądem Kryminalnym, t. 1.” *Przegląd Historyczno-Wojskowy* 3, z. 1/2 (1930): 317–319.
- Oppman, Edmund. „Przewodnik po polach bitew wojny polsko-rosyjskiej 1830–1831.” *Przegląd Historyczno-Wojskowy* 4, z. 1 (1931): 162–166.
- Oppman, Edmund. „Źródła do dziejów wojny polsko-rosyjskiej 1830–1831.” *Przegląd Historyczno-Wojskowy* 5, z. 1 (1932): 144–147.
- Parzych, Czesław. „Mauzoleum bitwy ostrołęckiej 1831 r.” *Zeszyty Naukowe OTN*, z. 5 (1991): 130–136.
- Pawłowski, Bronisław, red. *Źródła do dziejów wojny polsko-rosyjskiej 1830–1831*. T. 1, *Od 30 listopada 1830 do 4 czerwca 1831 r.* Warszawa: Wojskowe Biuro Historyczne, 1931.
- Pawłowski, Bronisław, red. *Źródła do dziejów wojny polsko-rosyjskiej 1830–1831 r.* T. 2, *Od 5 marca do 11 maja 1831 r.* Warszawa: Wojskowe Biuro Historyczne, 1932.
- Pawłowski, Bronisław, red. *Źródła do dziejów wojny polsko-rosyjskiej 1830–1831 r.*, T. 3, *Od 12 maja do 15 lipca 1831 r.* Warszawa: Wojskowe Biuro Historyczne, 1933.
- Pawłowski, Bronisław, red. *Źródła do dziejów wojny polsko-rosyjskiej 1830–1831 r.* T. 4, *Od 16 lipca do 8 października 1831 r. oraz uzupełnienia.* Warszawa: Wojskowe Biuro Historyczne, 1935.
- Płoski, Stanisław. „Protokoły powiedzenia Rządu Polskiego Centralnego Tymczasowego na Litwie od 12 czerwca do 2 lipca 1831 r. w mieście Janowie i innych przy głównej kwaterze wojska.” *Przegląd Historyczno-Wojskowy* 3, z. 1/2 (1930): 245–257.
- Płoski, Stanisław. „Wyprawa Ramorina (fragment rękopiśmiennego pamiętnika Wiktora Podoskiego).” *Przegląd Historyczno-Wojskowy* 3, z. 1/2 (1930): 258–271.
- Podhorecki, Feliks i Kazimierz Tyszkowski. *Pamiętnik VI Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Wilnie*. T. 2, *Protokoły*. Lwów: Polskie Towarzystwo Historyczne, 1936.
- Prądyński, Ignacy. *Pamiętniki generała Prądyńskiego*. Oprac. Bronisław Gembarzewski. T. 1–4. Kraków: Księgarnia Spółki Wydawniczej Polskiej, 1909.
- Przegląd Historyczno-Wojskowy* 3, z. 1/2 (1930).
- Przegląd Historyczno-Wojskowy* 6, z. 1 (1935).
- Pudłowski, Leszek i Sławomir Górzyński, red. *Adam W. Englert: żołnierz, historyk, archiwista*. Warszawa: Wyd. DiG, 1997.
- Rezler, Marek. „Janusz Wiktor Staszewski.” *Polski Słownik Biograficzny* 42, (2003–2004). Dostęp październik 7, 2021. <https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/janusz-wiktor-staszewski>.

- Różycki, Tadeusz. „Wacław Tokarz. Wojna polsko-rosyjska 1830–1831.” *Przegląd Historyczno-Wojskowy* 3, z. 1/2 (1930): 319–326.
- Rutkowski, Tadeusz Paweł. „«Daleko pada jabłko...» Rafał Gerber (1909–1981).” W *Wacław Tokarz (1873–1937). Z Legionów Polskich na Uniwersytet Warszawski*. Red. Tadeusz Paweł Rutkowski i Tomasz Siewierski, 160–187. Warszawa: Wojskowe Centrum Edukacji Obywatelskiej, 2017.
- Staszewski, Janusz. „Macieszyna Marja. Powstanie listopadowe w Płocku.” *Przegląd Historyczno-Wojskowy* 3, z. 1/2 (1930): 327–328.
- Staszewski, Janusz. „Płoski Stanisław. Działalność Zaliwskiego w wojnie polsko-rosyjskiej 1831 r. (Księga pamiątkowa ku uczczeniu dwudziestopięcioletniej działalności prof. Marcellego Handelsmana).” *Przegląd Historyczno-Wojskowy* 3, z. 1/2 (1930): 326–327.
- Stawecki, Piotr. „Stefan Pomarański.” *Polski Słownik Biograficzny* 27, (1982–1983). Dostęp październik 1, 2021. <https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/stefan-pomarański-1893-1944-major-historyk-wojskowy>.
- Tokarz, Wacław. *Armja Królestwa Polskiego (1815–1830)*. Piotrków: Departament Wojskowy Naczelnego Komitetu Narodowego, 1917.
- Tokarz, Wacław. *Bitwa pod Ostrołęką*. Poznań: Wielkopolska Księgarnia Nakładowa, 1922.
- Tokarz, Wacław. *Sprzysiężenie Wysockiego i noc listopadowa*. Warszawa: Gebethner i Wolff, 1925.
- Tokarz, Wacław. *Wojna polsko-rosyjska 1830 i 1831*. Warszawa: Wojskowy Instytut Naukowo-Wydawniczy, 1930.
- Tokarz, Wacław. *Zarys Historji wojny polsko-rosyjskiej r. 1831. Wykłady w Szkole Sztabu Generalnego w l. 1921/1922*. Warszawa: Główna Księgarnia Wojskowa, 1922.
- Tuliński, Arkadiusz. „Oficerowie Biura Historycznego i Wojskowego Biura Historycznego w latach 1922–1939 (część 1).” *Przegląd Historyczno-Wojskowy* 20 (71), nr 4 (270) (2019): 157–189. [http://dx.doi.org/10.32089/WBH.PHW.2019.4\(270\).0005](http://dx.doi.org/10.32089/WBH.PHW.2019.4(270).0005).
- Tuliński, Arkadiusz. „Oficerowie Biura Historycznego i Wojskowego Biura Historycznego w latach 1922–1939 (część 2).” *Przegląd Historyczno-Wojskowy* 21 (72), nr 2 (272) (2020): 161–199. [http://dx.doi.org/10.32089/WBH.PHW.2020.2\(272\).0006](http://dx.doi.org/10.32089/WBH.PHW.2020.2(272).0006).
- Tyszkowski, Kazimierz, red. *Pamiętnik IV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Poznaniu 6–8 grudnia 1925*. T. 2, *Protokoły*. Lwów: Polskie Towarzystwo Historyczne, 1927.
- Tyszkowski, Kazimierz, red. *Pamiętnik V Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Warszawie*. T. 1, *Referaty*. Lwów: Polskie Towarzystwo Historyczne, 1930. Dostęp wrzesień 21, 2021. <https://kpbc.umk.pl/dlibra/publication/35928/edition/49540/content>.
- Warszawski, Stanisław. „Przemysł wojenny podczas powstania listopadowego.” *Przegląd Historyczno-Wojskowy* 3, z. 1/2 (1930): 181–136.
- Wojskowy Instytut Naukowo-Wydawniczy. Sprawozdanie z czynności za lata 1918–1924*. Warszawa: Wojskowy Instytut Naukowo-Wydawniczy, 1925.
- Zajas, Agnieszka. „Bronisław August Pawłowski. W 125 rocznicę urodzin.” *Rocznik Archiwalno-Historyczny Centralnego Archiwum Wojskowego* 30, nr 1 (2008): 314–353.

- Zakrzewski, Stanisław. „Otwarcie zjazdu.” W *Pamiętnik V Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Warszawie*. Red. Kazimierz Tyszkowski. T. 2, *Protokoły*, 3–5. Lwów: Polskie Towarzystwo Historyczne, 1931.
- Załączny, Jolanta. „Powstanie listopadowe w tradycjach patriotycznych II RP” W *Powstanie listopadowe 1830–1831. Dzieje – historiografia – pamięć*. Red. Tadeusz Skoczek, 526–546. Warszawa: Muzeum Niepodległości, 2015.
- Załączny, Jolanta. *Tradycje patriotyczne elementem kształtowania zbiorowej świadomości historycznej w II Rzeczypospolitej*. Warszawa: Muzeum Niepodległości, 2017.
- Żytkowicz, Leonid. „Janusz Iwaszkiewicz.” *Polski Słownik Biograficzny* 10, (1962–1964). Dostęp październik 7, 2021. <https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/janusz-iwaszkiewicz>.

Internet

- „Jerzy Grobicki.” IPN. Dostęp październik 7, 2021. <https://ipn.gov.pl/pl/100-bohaterow-na-100-le/105101,Jerzy-Grobicki-ur-4-stycznia-1891-w-Warszawie-zm-22-wrzesnia-1972-w-Toronto-gene.html>.
- „Kalendarium Centralnej Biblioteki Wojskowej.” Centralna Biblioteka Wojskowa. Dostęp listopad 9, 2021. <https://web.archive.org/web/20170330012651/http://cbw.wp.mil.pl/pl/8.html>.

Niepublikowane

- Cękańska, Marta. „Działalność Samodzielnego Referatu (Wydziału) Wojen Dawnych Wojskowego Biura Historycznego w świetle planów pracy i sprawozdań z działalności w latach 1927–1939,” artykuł niepublikowany, przyjęty do druku, 2021, mps.

STRESZCZENIE

Marta Cękańska, Wkład Wojskowego Biura Historycznego w obchody stulecia powstania listopadowego

Przypadająca na 1930 r. setna rocznica wybuchu powstania listopadowego była ważnym wydarzeniem w życiu młodego państwa polskiego – II Rzeczypospolitej. W jego obchody zaangażowało się m.in. Wojskowe Biuro Historyczne, a dokładniej Samodzielny Referat Wojen Dawnych pod kierownictwem mjr. Ottona Laskowskiego. W niniejszym artykule przedstawiono przebieg i efekty prac tego Referatu podjętych dla uczczenia jubileuszu insurekcji listopadowej. Składają się na nie zarówno specjalny numer *Przeglądu Historyczno-Wojskowego*, w którym znalazły się m.in. teksty nagrodzone w konkursie dla studentów i członków Towarzystwa Wiedzy Wojskowej, jak i zaangażowanie w organizację V Zjazdu Historyków Polskich w Warszawie, w końcu ważne publikacje, jakimi były *Przewodnik po polach bitew wojny polsko-rosyjskiej 1830–1831 r.* (red. Otton Laskowski, Warszawa 1931) oraz *Źródła do dziejów wojny polsko-rosyjskiej 1830–1831 r.*, t. 1–4 (red. Bronisław Pawłowski, Warszawa 1931–1935).

Słowa kluczowe: powstanie listopadowe, rocznica, jubileusz, Wojskowe Biuro Historyczne, Samodzielny Referat Wojen Dawnych, Towarzystwo Wiedzy Wojskowej, V Zjazd Historyków Polskich, Otton Laskowski, Stanisław Płoski, Bronisław Pawłowski, Julian Stachiewicz

SUMMARY

Marta Cękałska, The Military Historical Bureau's Contribution towards the centennial Celebration of the November Uprising

The centennial anniversary in 1930 that marked the outbreak of the 1830 November Uprising was an important event in the life of the fledgling Second Polish Republic. The celebration of this event involved input from, among others, the Military Historical Bureau (or more precisely the Independent Department of Old Wars) under the leadership of Maj. Otto Laskowski. This article presents the course and effects of the work that was produced by the department to commemorate the centenary of the November Uprising. This work included material provided by the 5th Congress of Polish Historians in Warsaw and a special issue of *Przegląd Historyczno-Wojskowy*, which contained, inter alia, articles from students and members of the Society of Military Knowledge, which had organized a competition specifically for the event, as well as important publications such as *The Guide to the Battlefields of the Polish-Russian War 1830–1831* (ed. by Otton Laskowski, Warsaw 1931) and *Sources for the history of the Polish-Russian war 1830–1831*, Vol. 1–4 (ed. Bronisław Pawłowski, Warsaw 1931–1935).

Keywords: November Uprising, anniversary, jubilee, Military Historical Bureau, Independent Department of Old Wars, Society of Military Knowledge, 5th Congress of Polish Historians, Otton Laskowski, Stanisław Płoski, Bronisław Pawłowski, Julian Stachiewicz

АННОТАЦИЯ

Марта Ценкальска, Вклад Военно-исторического бюро в празднование столетия Ноябрьского восстания

100-летие начала Ноябрьского восстания, которое отмечалось в 1930 г., стало важным событием в жизни молодого польского государства – Второй Речи Посполитой. В праздновании этого события приняли участие, среди прочих, Военно-историческое бюро, а точнее Независимый отдел давних войн под руководством майора Оттона Ласковского. В данной статье представлены ход и результаты работы этого Управления, проделанной в ознаменование юбилея Ноябрьского восстания. Они включают в себя как

специальный выпуск “Военно-исторического обзора” (который опубликовал, среди прочего, тексты, награжденные в конкурсе для студентов и членов Товарищества военного знания), так и организацию 5-го Конгресса польских историков в Варшаве, а также некоторые важные публикации, такие как *Путеводитель по полям сражений польско-русской войны 1830–1831 гг.* (под ред. Оттона Ласковского, Варшава, 1931) и *Источники по теме истории польско-русской войны 1830–1831 гг.*, т. 1–4 (под ред. Бронислава Павловского, Варшава, 1931–1935).

Ключевые слова: Ноябрьское восстание, годовщина, юбилей, Военно-историческое бюро, Независимый отдел давних войн, Товарищество военного знания, V Съезд польских историков, Отто Ласковски, Станислав Пłosки, Бронислав Павловски, Юлиан Стахевич